

BÉKÉS Márton A rendiség felújítása

A hivatásrendiség egy lehetséges értelmezési módja

„Természetes, hogy miután a historikus nem pusztán elvont intellektus, hanem élő ember, nem írhatja ki magából saját értékrendszerét és az értékelés automatikus tevékenységét: rokon- vagy ellenszenv ébred benne, s elkerülhetetlenül ítélkező állást foglal el a mult jelenségeivel szemben is. Ez azonban már nem tartozik hozzá tudományos tevékenységéhez és a valóság adatainak kiválasztásában, értékre vonatkoztatásában nem szabad, hogy befolyásolja.”

Joó Tibor *

Prológus

Joó Tibor (1901–1945) filozófus 70 évvel ezelőtt leírt sorai a tudományetika, a történetírás erkölcsi oldala iránt érzékenyek számára ma is igazak. A történész számára talán kicsit könnyebb a feladvány, mint a politológus vagy az eszmetörténész szempontjából – s talán utóbbiakra éppen ezért még inkább kötelező.

A kutató esetében már az adatok kiválogatása is történhet szubjektív indítékok alapján, nem is beszélve a koncepció kialakításáról, a következtetések levonásáról, vagy az esetleges értékelésről. Mégis: nemcsak egy szigorú platonista ideája az objektív történetírás, hanem etikai követelmény. Ám mivel a történelmet is csak emberek írják, ezért nagyon nehéz „objektívnak maradni”, a fontos: a törekvés erre. S így van ez politika- és eszmetörténeti témá(n)k esetében is.

Bevezetés

Dolgozatomban kísérletet teszek az európai politikatörténet egy számomra érdekes területének, az *újrendiség/korporativizmus* témájának történeti és politológusi megközelítésére. A téma eseménytörténeti vonalának jól feltárt volta nem ad értelmet ezen új-konzervatív irány teljes bemutatásának, a tudományos eredmények összefogása és egyfajta szintézis megalkotása viszont kecsegtet némi eredménnyel. Tanulmányom ezért az európai és a magyar hivatásrendi törekvések bemutatásakor annak inkább eszmetörténeti, szellemi arcát kívánja felvázolni.

Dolgozatom három fő részre tagolódik. 1. Az első részben az európai hivatásrendi törekvések kívánom bemutatni, ide vettem a rendiség mibenlétének magyarázatát is. Az első rész a megvalósult hivatásrendi államvezetést két példával – Salazar és Dollfuss államának berendezkedésével – kívánja demonstrálni. 2. A második rész a korporativizmus magyar változatának bemutatására törekszik. 3. A harmadik rész egy függelék, három általam kiválasztott szöveg ismertetése.

A tanulmány negyedik része a jegyzetapparátus, amely mindhárom rész jegyzeteit tartalmazza, azzal az igénnyel, hogy egyúttal bibliográfiai anyagot is közrebocsásson.

I. Rész

Az európai államvezetési elmélet és gyakorlat hivatásrendi útja

Tradicionalista államvezetés

Az európai keresztény hagyomány kialakításában az európai kultúrkör legjobban szervezett és leghatékonyabb intézménye: a Katolikus Egyház¹ nemcsak a hierarchikus szervezeti forma és a vallási dogmatika kifejlesztésével vett részt, hanem jelentős társadalmi tanítást is kifejtett.

Ez a tanítás a középkori, rendiesen tagolt, és az egyes társadalmi rétegeken belül megvalósuló szociális biztonság (tehát a pozitív korlátok rendszere) jellemzőivel foglalkozhat össze a legrövidebben. Ha ennek normatív állam- és társadalomfilozófiáját kellene meghatározni, akkor úgy fogalmazhatnánk, hogy a *nem szakrális* alapon felállított rendeket a munkaképesség, a hivatás, a keresztény szubszidiaritás és a társadalmi szolidaritás szervezi meg, amely végül a *Jó Rend* társadalmi megvalósulását, a közjót (*bonum commune*) szolgálja. Az egyes rendeken belül érvényesül az önkormányzatiság elve, míg a társadalom organizmusának egészét a felső – világi és egyházi – elit vezeti. Ez a szabadság lent, tekintélyt fent rendszere (*Charles Maurras*). A felső hierarchia természetesen szellemi és anyagi értelemben is vezeti a keresztény népet, amely elfogadja a tekintélyt.²

A Szent Ágoston és Szent Tamás által megfogalmazott vezetési kettősség az állam és az egyház dualista együttműködésében valósul meg: a keresztény társadalmat a *trón és oltár szövetsége* stabilizálja a középkori társadalomfilozófiai felfogás szerint, ahogyan ez megtalálható Dante *De monarchie* c. művében is.³ Ez azonban, éppen a rendi önkormányzat és a morális gátak miatt, soha nem fajulhat abszolutizmusig, amely rendszer teoretikusai olyan pragmatikus, a humanizmus és a korai racionalizmus eszmeköréből táplálkozó modern, nem keresztény origójú filozófusok voltak, mint Machiavelli, Hobbes, Locke vagy Bodin.⁴

Dolgozatunkban felhívjuk a figyelmet azokra az államelméleti elvekre és az ebből kinövő államvezetési gyakorlatokra, amelyek híven tükrözik ezt az európai tradíciót. A társadalom és az állam (hivatás)rendi – pontosabban azt felújító-restauráló – szervezési elvére gondolunk.⁵

Erről lesz szó a továbbiakban.

A hivatásrendi elmélet megjelenése és az „új szellemiség”

A XIII. Leo pápa által kiadott keresztényszociális *Rerum novarum* c. enciklika 40. évfordulóján, 1931-ben jelent meg a *Quadragesimo anno* c. pástorlevél. XI. Pius pápa ebben megfogalmazta, hogy az államvezetésében a demokratikus (tehát liberális) és a diktatórikus (azaz náci ill. szovjet) kísérlet ugyanúgy társadalmi egyenlőtlenségeket és aszimmetriát okoz, míg a *neotomista-katolikus* szociális tanítás és a keresztény állambölcsélet hatékony megoldást kínálhat az Európában tapasztalható szociális, kulturális, gazdasági, valamint politikai problémákra.⁶ Az enciklika ugyan nem célzott nyíltan a rendiség felújítására, illetve a tagolt társadalmi berendezkedésnek a modern világban való alkalmazására, de szellemiségétől nem állt messze (ld. az erre vonatkozó részleteket a *Függelék* 1. dokumentumában). A rendiség felújítására, reformjára, és a modern ipari társadalmak berendezkedéséhez való alakítására ugyanakkor már 1931 előtt többen gondoltak. Elsősorban a német, osztrák, belga és francia szociális katolicizmus, újkonzervativizmus azon képviselői, akik az állami beavatkozás, valamint az Egyház által képviselt objektív értékek alapján képzelték el a társadalmi megújulást (ők alkották a korai keresztényszocializmus ún. liègei iskoláját). Így például a francia monarchista és keresztény-szociális Albert de Mun gróf és barátja, Tour du Pin márk; Ausztriában Lichtenstein herceg és Vogelsang báró, vagy német területen Löwenstein herceg és Ketteler mainzi püspök.⁷

A hivatásrendiség igazi kibontakozása, tudományos, filozófiai, gazdasági és szociológiai alátámasztása igazán az 1920-as évek elején kezdődött el, majd tényleges, egyházilag is támogatott szellemi mozgalommá az 1931-es enciklika után vált. Az államvezetésben való megjelenése pedig a '30-as évek első felére tehető.

Igazi teoretikai kezdetnek az osztrák katolikus közgazdász, társadalomfilozófus és szociológus, *Othmar Spann* (1878–1950) 1921-ben megjelent „*Der wahre Staat*”⁸ c. műve számítható. Spann professzor volt az, aki megvetette az ún. *univerzalista organikus társadalomelmélet*, valamint az *univerzális tudomány (Ganzheitsforschung)* alapjait. Spann, mint neotomista idealista filozófus – nyomán a bécsi jezsuiták, valamint a hívő katolikus egyetemi társadalomtudósok – a rendi elv újrafelfedezésében, állami úton való bevezetésében és a demokratikus rendszer ilyen felváltásában gondolkodott. Spann után a most már korporativizmusnak, hivatásrendiségnek, újrendiségnek, testületi államnak hívott elképzelés egyre népszerűbb lett Európa katolikus országaiban, de a német konzervatív lutheránus elméletalkotók is rátaláltak. A hivatásrendiséget történettudósok és irodalmárok igazolták saját eszközeikkel, s ebben egy jó adag középkorromantika, idealizmus és royalizmus is volt.

Európában a '20-as évektől fogva egy újfajta szellemi irányzat jelent meg: visszatérés a valláshoz, a romantika korában már előbb felfedezett irracionálishoz, az élet transzcendens és metafizikai megvilágításához, a mítosz és a misztika világához. A francia, zsidó származású keresztény egzisztencialista filozófus, Henry Bergson, majd a *Collège de France* tanszékén utódja, Edouard Le Roy aktívan képviselte az „*új szellemiség*” metafizikai, lételméleti oldalát, a szintén francia Jacques Maritain új középkort hirdetve neoskolasztikus, Spann-i univerzalizmusról publikált, az ugyancsak francia Georges Valois, Defourny és az ultrakonzervatív *l'Action Française* szerkesztője, Charles Maurras politikai szempontból dolgozta fel ugyanezt. A német idealista Spengler, ugyan nem vallásos bázisról, de prognosztizálta az európai kultúra és politikai berendezkedés váltságát, jezsuita honfitársai, köztük Muckermann, pedig már szociális téren vizsgáldták ezügyben. A századforduló után az ereje teljében lévő angol konvertita – Newman és Manning honfitársa – G. K. Chesterton szatirikus publicisztikai esszéiben mutatott rá a hagyományos rendtől való eltérés okozta intellektuális és morális zavarra. Magyarországon Prohászka Ottokár és az objektív idealista Pauler Ákos tűnt fogékonyak az új európai eszmeáramlat iránt.⁹ Valami tehát alakulóban volt. Ez a valami állam- és társadalomszervezési értelemben hivatásrendiséget; filozófiai értelemben keresztény egzisztencializmust, objektív idealizmust; világnézetileg neotomizmust és gyakran ultrakonzervativizmust; szociális téren pedig szolidáris-szubszidiáris reformokat jelentett. *Mihelics Vidnek* igaza volt: Európában a '20-as és '30-as években valóban megjelent egy „*új szellemiség*”¹⁰, és ez rendkívül pozitív, reformista irányú, a közös európai hagyományból megújulni akaró szellemiség volt. Persze le kell szögezni: ez a szellemiség – amelyet elsősorban egyetemi professzorok, ifjú, tetterős, idealista katolikus papok, szociológiát és katekizmust egyszerre bújó seminaristák, a bécsi jezsuiták, a francia monarchisták és integrális nacionalisták (Maurras és lapja), konzervatív államférfiak és a kis- és középpolgárság antiliberalis, agrárius rétegei terjesztettek és vallottak – szemben állt az ekkorra minden lehetséges torzulását és betegségét felmutató liberális demokráciával, a kezdődő fogyasztói eltömegesedéssel, a kapitalizmus és a kommunizmus utópiáival, valamint a fenyegető nemzetiszocialista revolúcióval.

Az új rendiség

Ha az új rendiséget közelebbről meg akarjuk határozni, akkor mindenképpen egy tagolt, ám nem osztály, hanem hivatás/foglalkozás, lakóhely/régió alapján berendezett társadalom felépítéséről van szó. Ez a tagolódás természetes folyamat, és nem a kapitalizmus (osztály), vagy a liberális demokrácia (parlamentáris politikai pártok) által kialakított megosztottság. Az állam szervezetébe a hivatásrendiség nem egyéneként, hanem testületenként kapcsolja be a polgárokat. A parlamenti rendszer megtartásával, de a de-

mokratikus manipuláció és a pártosodás kiküszöbölésével megvalósuló hivatásrendi-korporatív érdekképviselőt azt jelenti, hogy a társadalom helyi és/vagy foglalkozási csoportjai szakértő delegáltakat küldenek például az alsó kamarába, majd azok gazdasági és szociális kérdésekben az elitet képviselő felső kamarával és az állam vezetőivel együtt döntenek.

A hivatásrendi-korporatív elképzelés alapján más emberképpel és más államelméleti tézisekkel rendelkezik, mint a liberális-kapitalista vagy a kollektivista-kommunista ideológiák. A hivatásrendiség alapvetően a konzervatív, tehát hagyományelvű, antropológiailag-ismeretelméletileg pesszimista; a vezetést, az elitet és a tekintélyt igenlő, a szabadságot minőségi és nem mennyiségi kategóriaként kezelő filozófián alapul. Az embert csak a társadalomba integrálódott tagként tudja felfogni, de személyiségére nagy hangsúlyt fektet, tehát az individuumot és a kollektívumot szintézisbe hozó keresztény *perszonalizmust* vallja. „A társadalom nem szerkezet, amelyet gépszerűen állít össze az ember, hanem élő szervezet, amely az egyének legszűkebb közösségeiből, a családból és a községből kiindulva bontakozik ki a legtökéletesebb társaságig: az államig. (...) Az állam tehát nem közvetlenül az egyénekből áll, hanem a keletkezés rendjében szélesbedő közösségekből, tagtársaságokból, amely utóbbiaknak az egyének a tagjai.” – írta Mihelics Vid¹¹.

Az újrendiség világnézetének szubsztátuma a vallás. A pusztá fideizmus és a scientizmus helyett a neotomista középutat választja (ld. Prohászkanál).

A hivatásrendiség organikus társadalomelmélettel és hierarchikus államfelfogással bír. Ahogyan a *Rerum novarum*-ban és a *Quadragesimo anno*-ban is olvashatjuk: megfelelő egyensúlyt kell teremteni az állam és a társadalmi öngazgatás között. Ami közelebről azt jelenti, hogy a komoly és szakértelmet igénylő államügyekben felkészült szakemberek és az államvezetés dönt, míg a társadalom természetes egységei (család, lakóhely, munkahely, tágabb környezet, megye, régió) érdekeiket képviselőik útján gyakorolják.¹²

A hivatásrendi elképzelések differenciálódása során több elmélet alakult ki a politikai parlamentarizmus megtartását és az állami befolyást illetően. Spann elképzelésében fokozott hangsúlyt kapott az állami szerepvállalás (ez a *monista univerzalizmus*), míg az ún. *keresztény szolidaritás* hivatásrendi eszméje a társadalom alcsoportjainak önkormányzatát, esetleg valamilyen szindikalista felfogását jelenti. Vita volt arról is, hogy hány rend létezik: Spann öt rendet különböztetett meg, köztük az államot, a spanyol Falange Española járomba fogott öt nyila szintén öt rendet jelképezett, de a Dollfuss-féle állam például hatot vezetett be. A politikai rendszer teljes átalakítását vitte végbe a salazari Portugália és a dollfussi Ausztria, ott a politikai pártokat ugyanis feloszlatták, míg a '30-as évekbeli belga miniszterelnök, De Broqueville és több magyar teoretikus is a politikai pártok bizonyos mértékben való megtartását javasolta.¹³

A rendi államok közé szokták számítani Mussolini kísérletét is, ám ez valójában kamarák bázisán megvalósult államkorporativizmus volt, amelyet maga a pápa is helytelenített, mert bírálta a kötelező kamarai tagsági rendszert és az etatista totalitást, amely a keresztény állametikával ellentétes. A két világnézet és gyakorlati megvalósítás ellentétét jól kifejezi Mussolini szövegrésze: „*A fasiszta számára az állam minden, s az államon kívül semmiféle szellemi vagy emberi dolog nem létezik, nemhogy értékkel bírna. (...) A fasiszta állam – valamennyi érték egyesítése és szintézise – a nemzet életének egészét értelmezi, fejleszti és potencializálja.*”¹⁴

A hivatásrendiség államvezetési gyakorlata

Salazar és az Estado Novo

Portugáliát, akárcsak az európai államok jórésztét, a '20-as években sorra érték a destabilizáló megrázkódtatások. Kormányok jöttek és buktak meg, sztrájkok, forradalmak,

puccsok és ellenpuccsok követték egymást, a politikai élet anarchizálódott. 1926. május 28-án sikeres jobboldali katonai államcsínyt hajtott végre Gomez da Costa tábornok. Két hónap múlva újabb hasonló katonai puccsra került sor, amelyet Carmona tábornok vezetett. Carmonának sikerült hatalmát megtartani, és így a belső helyzet rendbe szedéséhez láthatott. A gazdasági állapotokra tekintettel a pénzügyi tárca vezetését a ciombrai egyetem professzorára, *António de Oliveira Salazarra* (1889–1970) bízta. A csendes, visszahúzó, ám országszerte neves közgazdasági szakember két év alatt stabilizálta az ország pénzügyi helyzetét. Carmona köztársasági elnöksége idején szerepelt mind az Ivens Ferraz, mind az azt követő Domingos de Oliveira tábornok vezetete kabinetekben. 1930-ban létrehozták a politikájukat támogató *União Nacional* nevű mozgalom, két év múlva, 1932. június 28-án pedig Salazar vette át a kormányrudat biztos kézzel. Miniszterelnökségéről 1968-ban mondott le, 1936 és 1947 között a pénzügyek mellett a külügyeket is vitte, 1961-től mint hadügyminiszter, 30 évvel korábban pedig mint gyarmatügyi miniszter is bemutatkozott. Iszonyú munkabírása, egyik munkatársa, Adriano Moreira szerint „*ferences életfelfogása*” lehetővé tette a pontos és szisztematikus tervezést és a biztos végrehajtást, a stabilitást.¹⁵

Az általa felépített és vezetett Portugál állam, az *Estado Novo*, nem volt egypárti diktatúra, pedig minden politikai pártot betiltottak, és nem volt fasiszta mintájú államkorporativista, de demokratikus sem, és végképp nem volt totalitarizmus. Salazar rendszerében egyetlen párt, pontosabban mozgalom – a Nemzeti Unió – működött, parlamenti választásokon csak mozgalomként indult, csupán adminisztratív támogatást biztosított a „*professzorok diktatúrájának*” (*Jacques Bainville*), és mindig az állam kontrollja alatt és nem afölött működött. A szakértő elit által vezetett ország rendszerét maga Salazar így foglalta össze: „*A portugál diktatúrának nyugodtnak, nagylelkűnek, egyetlen hajlíthatatlan egészségnek kell lennie. (...) Jobboldali diktatúra ez anélkül, hogy szárnyakat adna a személyes hatalomnak.*”¹⁶ Ebben az államban kizárólag szakértőkből, egyetemi professzorokból álló kabinetek gyakorolták a tényleges végrehajtó hatalmat, ezen belül a miniszterelnök – karizmáján és autoritásán alapuló – dominanciája érvényesült. A kabinet csak a nép által megválasztott államfőtől függött. A törvényhozó hatalmat a *Camara Corporativa* képviselte, ez a luzitán nemzet gazdasági, szociális, kulturális érdekképviselete volt *pártok nélkül*. A korporációk ernyőszervezeteként működő kamara felállításáról az 1934. november 9-ei rendelet rendelkezett, egy évvel azelőtt pedig népszavazással fogadtatták el az új, Salazar által írt alkotmányt. „*Antiparlamentárisok, antidemokraták, anti-liberálisok vagyunk, s korporatív államot akarunk építeni.*” – mondta, ugyanakkor kifejtette: – „*...nem fogjuk elkövetni azt a bűnt, hogy isteníjtjük az államot, az erőt, a technikát, a szépséget, a hibát. Nem vitatkozunk Istenmel.*”¹⁷ A 90 követel bíró alsóház a hét évre választott kormány támogatójaként alkotta az első kamarát, míg a másodikat a helyi képviseltek (a családok autarkiai) és a korporációk (a hivatásrendek). Utóbbiaknak a szaktanácsadás és a véleményezés volt a feladata, s az, hogy megteremtse a munka és a tőke összhangját, a verseny egészséges korlátozását az állam befolyásának elfogadásával.

Hogy milyen magas, valláserkölcsileg alátámasztott etikája volt Salazarnak, azt a fenti idézeteken kívül jól mutatja alábbi kijelentése: „*Rezsimünk alapvető vonása a korporációs szervezet, beillesztve a tekintélyi államba, amelynek tekintélye azonban nem az erőszakon alapszik, jóllehet az erőre támaszkodik, de alapja főleg a józan ész, a jóság, a közérdek és az egész ember erényeinek öntudata.*”¹⁸

Salazar rendszerének princípiuma volt a sajátos luzitán és katolikus kultúra, a patriotizmus, ami nem jelentett „*türelmetlen elkülönülést*” (*Salazar*) vagy imperialista hódítást. A portugál gyarmati rendszer fenntartását misszióként, kulturális evangelizálásként fogták fel.¹⁹

Engelbert Dollfuss kancellár és az osztrák Ständestaat

Ausztria boldog I. Károly császár lemondása után a '20-as évek elejére szintén a káosz martalékává vált. Az 1920-as köztársasági alkotmánnyal megszületett Első Osztrák Köztársaság a sorozatos kormányváltások és a belpolitikai stabilitás hiánya miatt általános krízishelyzetbe került. A demokrácia válsága 1927-re vált nyilvánvalóvá: az önvédelmi alakulatok utcai összecsapásai, a pártvillongások, a polgárháborús állapot közepette 1929-ben Seipel²⁰ kancellár lemondott, majd néhány hónap múlva utódja is.

Az 1930-as választások eredményeként a keresztényszocialisták és az agrárius-újkonzervatív Vidékszövetség alkottak kormányt. Ebben a kabinetben *Engelbert Dollfuss* (1892–1934) mezőgazdasági miniszterként vett részt, majd 1931-től emellé az erdészeti tárcát is megkapta.²¹ A kormány fél év múlva megbukott, ám újjászervezték, de 1932 nyarára a helyzet ismét válságosra fordult. Az ekkor rendezett választásokon a Keresztényszocialista Párt, a Vidékszövetségi és a Heimwehrt is tömörítő Hazafias Blokk jelöltje, Dollfuss alakíthatott kormányt. Dollfuss kancellár 1933. március elején a parlament működésképtelensége miatt megakadályozta annak összehívását, majd az Alkotmánybíróságot is feloszlatta. 1933 márciusában a Schutzbundot, június 19-én a hitleri nagynémet törekvéseket kiszolgáló osztrák náci pártot tiltotta be, majd bevezette a rendeleti kormányzást, a pártok szeptemberre megszűntek, egyedül a Dollfussot támogató, 1933 májusában létrehozott *Vaterländische Front* működhetett.²² 1934 májusától egészen 1936-ig alkancellárként tevékenykedett Ernst Rüdiger Starhemberg herceg, a Heimatwehr és a Vaterländische Front vezetője, a rendszer főexponenseihez tartozott Walter Adam, a Front főtitkára és a Heimatdienst nevű szervezet vezetője; Spann tanítványa, Walter Heinrich a Heimatwehr-ből; a Ständestaat-ot szellemileg többek között Hans Karl von Zessner-Spitzenberg, a legitimista Reichsbund főideológusa, Ernst Karl Winter filozófus és Franz Grillparzer történész támogatta.²³

Az ország belső stabilitását ilyen körülmények között sikerült létrehozni. Dollfuss cselekvésében ma már a demokratikus érvelés diktatórikus rendszer kiépítését látja, ám meg kell jegyezni, hogy ez a rend biztosítását, a polgárháború jegelését, az ország függetlenségének biztosítását, és a felforgató pártok betiltását jelentette. 1934 februárjában az állami karhatalom, a hazafias védegyletek és a hadsereg levverte a vörös forradalmat, a szociáldemokrata pártot ekkor tiltották be. 1934. május elsején a kancellár deklarálta Ausztria új alkotmányát (*Maiverfassung*). A köztársasági elnököt ennek értelmében az osztrák polgármesterek testülete választotta, az 59 tagú Szövetségi Parlament és a kinevezett tanácsadó testületek mellett a korporációk alkották a törvényhozást. Ezek hozták létre a parlamenti *Bundeswirtschaftsrat*-ot (Szövetségi Gazdasági Tanács). Ausztriában a tartományi gyűléseket, városi és községi képviselőtestületeket is igyekeztek a májusi alkotmány hét foglalkozási csoportja által kijelölt hivatásrendi alapon megszervezni. A munkavállalókat az új osztrák állam a *Gewerkschaftsbund* (kb. Szakszövetség) keretében egyesítette, a törvény szerint a „*Gewerkschaftsbund feladata a munkavállalók és az alkalmazottak számára érdekképviseleti szervet biztosítani, amely a kereszténység, a szociális igazságosság és a hazaszeretet jegyében működik és a munkavállalóknak a hivatásrendi társadalomba történő beszervezését biztosítja.*”²⁴ A munkaadók külön szervezését más ernyő alatt képzelték el, ám a két szövetség főfoglalkozási és ezen belül kisebb szakcsoportokra oszló testületei azt a célt szolgálták, hogy a munkaadó és a munkavállaló megfelelő hivatáscsoportjait közös renddé egyesüljenek.

Dollfussnak a fiatal ország függetlenségét elsősorban Hitlertől kellett féltenie, ezért 1933 augusztusában Riccione-ben, majd 1934 márciusában immár Gömbös Gyula társaságában Rómában találkozott Mussolinivel, hogy Ausztria függetlenségét elismertesse. 1934 júniusától folyamatos nagynémet uszítás folyt Németország területén, az NSDAP

szervei nyíltan Ausztria bekebelezését, függetlensége elvétét, és a *Christlicher Ständestaat* megsemmisítését hirdették. 1934. július 25-én egy Ausztria határát illegálisan átlépő SS-ezred tagjai behatoltak az ország területére, a bécsi kancellária épületébe pedig puccsisták léptek, akik ott Dollfuss közeli harc (!) során lelőtték. Ezzel egy időben a nemzetiszocialista forradalmárok elfoglalták a rádiót és az államfő ellen is hajtóvadászatot indítottak. A tartományi hazafias szervezetek azonban a karhatalom segítségével leverték az államellenes puccsokat, a náci politikai foglyokat pedig Dollfuss halálának kiderülésekor több helyütt kivégezték. Az Anschluss első felvonásának elbukásában nagy szerepe volt Mussolini Brenner-hágóra való csapatfelvonultatásának is. A mártír kancellár díványra fektetett holttestéről készült fénykép bejárta a világot. Dollfuss valójában tekintélyelvű módszereivel megállította a polgárháborút generálókat, megálljt parancsolt a náci terjeszkedésnek, s ezért meg kellett halnia.

A mankóskereszttel jelképezett rendszer Dollfuss halála után még négy évig működött *Schuschnigg* kancellársága idején, a náci bevonulás azonban megsemmisítette Európa második hivatásrendi államát.²⁵

A Dollfuss-kísérlet értékelése

A Dollfuss-modellt sokan ún. „klerikálfasiszta” vagy „ausztrófasiszta” rendszerként szokták azonosítani, amely abból a primitív leegyszerűsítésből és differenciálatlan fogalomhasználatból ered, amely a vallásos-konzervatív államfilozófiát egyszerűen klerikális-ként, míg a jobboldali diktatúra gyanújával illelhető rendszereket pusztán fasisztaként tartja számon.²⁶

Dollfuss történelmi szerepe abban áll, hogy elképzelt egy, a Közép-Európában élő népekre szabott egyéni-nemzeti rendszereken megvalósuló hatalmi tömböt, amely a keleti és a nyugati totalitások között ellenálló blokkot képezhet(ett volna). Dollfuss elképzelését támogatták Seipel, Grillparzer vagy Zessner-Spitzenberg elképzelései egy olyan birodalomról, amely a nemzeti-patriotikus – és nem nacionalista! – érzelmek birodalmi univerzalizmussal szintézisbe hozott legitimitációján áll, s közép-európai küldetést, kultúrmissziót teljesít, egyrészt a békéért, másrészt a vörös és barna törekvések megakadályozására.

Dollfuss és rendszere erősen építkezett az agrárius-vidéki és tradicionális értékekre, rendszere ezenkívül hozzájárult az osztrák nemzeti öntudat kifejlődéséhez.²⁷ Maga Dollfuss kancellár nem volt legitimista (maximum monarchista), de elvetve a köztársasági „hagyományt” az új Osztrák Állam identitását, elveit, nemzeti karakterét ő határozta meg, és ezt államvezetési gyakorlatában is megkísérelte érvényesíteni. Amit osztrák identitásnak neveztek a korban, az ekkor alakult ki.²⁸ Ezek között első helyen kell említeni a független állam melletti határozott elkötelezettséget, az elitista-autoriter államirányításnak és a hivatásrendi, népi elemekre támaszkodó bázisnak a kombinálását, valamint a morális-normatív elveken alapuló katolikus szellemű Ausztria megvédésének igényét. Dollfuss markánsan építkezett az osztrák parasztmisztikára, rendszere alapeszméi között a sajátos osztrák karaktert a németiséghez való tartozás, ám az attól való elkülönültség, a népiség jegyeinek nagyobb megőrzése jelentette. Az osztrákság (*Österreichertum*) ugyanis a paraszti-népi állapot nagyobb fokát őrizte meg, szintézisbe került a közép-európai népekkel, s megtartotta, átmentette a Német Római Birodalom eszményeit, amelyet a Habsburg-ház képviselt, egyszersmind hordozva az osztrákság jegyeit is.²⁹

Dollfuss 1933 szeptemberében így nyilatkozott: „*A parlament saját magát kapcsolta ki, súlytalanná vált saját demagógiája és formalizmusa következtében. Ennek a parlamentnek, ilyen népképviselőnek, népünk ilyen vezetésének nem szabad visszatérnie (...)* Most beindul az újjáépítés ideje. Megismélem: a liberális-kapitalista gondolkodás ideje, a liberális-kapitalista társadalmi és gazdasági rendszer elmúlt. A pártok uralmának

ideje lejárt, az egyforma átalakítás és a terror uralmát elutasítjuk. A szociális, keresztény, német Ausztria államát akarjuk, ennek az államnak az erős, független vezetésével.”³⁰ Dollfuss – véleményünk szerint – jól felismerte az idő követelményeit, s bebizonyította, hogy a keresztény elveken felépített állam hatékony gátja tud lenni a totalitárius kísérleteknek; ez a politikai út azonban, amely nem vitás, nem a modern demokrácia alapján – sőt ezzel szemben – állt, nem tudta megmutatni teljes kifejlését.

II. rész Korporativizmus Magyarországon a két világháború között

Bevezető az irodalomról

A magyar korporativizmust, illetve ahogyan az itthoni fogalmat használták, az *újrendiséget* vagy még inkább a *hivatásrendi* eszmét hazánkban a századforduló előtt kialakult keresztényszocialista mozgalom környékén kell keresni. Ezért a nyugati korporativista eszmék itthoni megjelenésével és eszmei-politikai kialakulásával jórészt a honi konzervativizmus tárgykörében mozgó eszmetörténeti, vagy a keresztény politikai mozgalmakat és szellemi áramlatokat feldolgozó történeti írások foglalkoznak. Ezek közül első helyen az utóbbi témával Magyarországon a legkimerítőbben foglalkozó Gergely Jenő művei említendőek meg. A magyar keresztényszocializmussal foglalkozó második kötete,³¹ és a magyar politikai katolicizmust bemutató műve³² vonatkozó részei, valamint az ezek kivonatát tartalmazó *Históriabeli* cikke és a *Múltunkban* közölt tanulmánya³³ kimerítően taglalja a magyar hivatásrendiség 1935 és 1945 közötti történetét. A legújabb feldolgozás a *Múltunk* c. folyóiratban található Szalai Miklós tollából, aki szintén a '30-as és '40-es évek magyar korporativizmusát vizsgálja.³⁴ A témához szükséges eseménytörténeti vonal ezekből a munkákból kimerítően megismerhető, s ezért a rájuk való folytonos hivatkozással nem kívánom a továbbiakban szaporítani a lábjegyzeteket.

A történeti, eszmetörténeti, politikatörténeti feldolgozások törzsét alkotó fenti négy munkán kívül érdemes a korabeli – jobbára a '30-as évek közepétől a '40-es évek legelejéig tartó korszakról van szó – sajtó eziránt érzékeny részét átnézni. Gondolunk itt a *Magyar Kultúra* című, Bangha Béla S. J. és Nyisztor Zoltán által szerkesztett konzervatív katolikus folyóirat cikkeire, főképp a '30-as évek utolsó kétharmadában. A *Magyar Kultúra* mind a nyugati korporatív eszmeirányzatokat, mind azok teoretikai képviselőit és államvezetőit tanulmány- és ismertetőjelleggel taglalta. Ide publikált többek között Varga László S. J. és Mihelics Vid is. Az elérhetőbb korabeli hivatásrendi kiadványok közül a legszínvonalasabbak Mihelics Vid munkái, és a kevésbé hozzáférhetőek közül Nyisztor Zoltán, Varga László S. J., Kovrig Béla, Közi-Horváth József művei.

Ezekon kívül a lentebb felsorolt hivatásrendi szervezetek sajtóját, programfüzeteit, kiadványait volna érdemes felkutatni. A korabeli hivatásrendi szervezők visszaemlékezései, önéletírásai hasonlóan hasznos anyagok, például Nagy Töhötöm *Jezsuiták és szabadkőművesek* c. munkája (Szeged 1990), vagy Nyisztor Zoltán kevésbé informatív *Ötven esztendő. Századunk katolikus megújulása* című könyve (Bécs 1962).

Politikai környezet Magyarországon a modern politizálás kialakulásakor – lehetőségek a korporatív elméletek számára

A magyar politikai élet konzervatív oldala a XIX. század '80-as éveitől átalakulóban volt: a kapitalizmus megreformálását és korlátok közé szorítását követelő agráriusok és a régi, történelmi osztályok vezetőszerének elvesztését és a társadalmi rendszer átstrukturálódásának jeleit tapasztaló konzervatívok a kulturális antiliberalizmus talaján

állva egyfajta *újkonzervatív* táborra alakultak. Nézeteikben, ugyan egy rendkívül korai formában csak, de megjelent a korporativizmus több összetevője. Például a szerves állameszme következményeként kialakult szolidaritás-szubszidiaritás elképzelés, a mezőgazdasági munka és általában a hagyományos termelés védelme a merkantil érdekek által diktált további kapitalizálástól, valamint a felkészült elit által vezetett tagolt társadalom képe. Az agráriusok (pl. gróf Károlyi Sándor, Bernát István, Darányi Ignác) azonban a parlamentáris rendszer átforgalmazására, a társadalom testületekbe szervezésének bázisán megvalósuló képviselőre nem gondoltak, és az erre vonatkozó teoretikát sem hozták létre; de erre akkor nem is volt szükség: az alapvetően liberális állampolitikai berendezkedésű Osztrák–Magyar Monarchia illetően alapértékeit ugyanis nem kérdőjelezte meg senki a politikai diskurzusban. Az agráriusok által fenntartott hálózat: a szövetségek és takarékok, szakfolyóiratok világa azonban komoly gyakorlati munkát végzett a társadalom megszervezése tekintetében.³⁵

A magyar hivatásrendiség megjelenése ahhoz a politikai folyamathoz köthető, amelyet talán szabad *deliberalizálódás*nak nevezni. Maga a folyamat kezdete a Horthy-rendszer megszületéséhez, ehhez a *klasszikus restauráció*hoz köthető. A rendszer már a kezdetekkor magában hordta a korábbi liberális gyakorlattal való leszámolást, és a hermetikus zárást balra. Igaz, hogy például a Horthy-éra első kormányai, főként az évtizedig regnáló gróf Bethlen István kabinetje nem nyitott a jobboldali diktatúra felé, és megőrizte a parlamentáris formát, de kulturális értelemben nem gyakorolt liberális politikát. A rendszer alapvetően politikailag demokratikus, ám tekintélyelvű és korlátozottan parlamentáris volt és maradt is. Ha mindenképpen valamilyen kategóriát akarunk találni, talán a féldemokratikus, irányított demokráciát gyakorló, tekintélyelvű-parlamentáris jelző lehetne a legmegfelelőbb.³⁶ Ebben a politikai világban, ebben a miliőben a parlamentáris berendezkedés, a szabadverseny-kapitalizmus, a liberális-demokratikus diskurzus megkérdőjeleződött, főképpen 1929–1931-ben és azt követően, amikor az egész nyugati liberális-kapitalista rendszer csődjé fölvetődött. A kérdés az volt, hogy melyik kollektivistá, az individuális hullámot felváltó áramlat kerül felülre, az egyszerűség kedvéért: a jobb- vagy a baloldali.³⁷

A rendszer természetesen csak a jobboldali értékek iránt volt fogékony, ám a diktatúra, egyfajta profán kollektivizmus számára Magyarországon sem volt hely egészen 1944 októberéig, akkor is csak idegen csapatok segítségével. A jobboldal azonban különböző irányokból adott alternatívát erre a kérdésre. A '30-as években itthon is megjelent a Mihelics Vid-i értelemben vett „*új szellemiség*”, majd csakhamar a korporativizmus elgondolása is.

A magyar hivatásrendiség megjelenése

Magyarországon a '20-as évektől megjelenő európai korporatív berendezkedés elképzelésének nem volt politikai értelemben vett komoly követője, egészen a '30-as évek közepéig. Egyes képviselők és támogatók természetesen már ekkor is jelentkeztek. A magyar keresztényszocialista táboron belüli fragmentáció a '30-as évek elejére kitermelt magából egy katolikus, arisztokratikus-legitimista szárnyat, egy, a kormánypártot támogató status quo konzervatív politikai réteget, valamint a szociális kereszténység irányzatát, amely a századfordulás keresztényszociális haladást vallók örökösének tartotta magát (ezen belül volt egy kereszténydemokratikus és egy radikálisabb szárny). Ez utóbbi áramlat adta a teoretikai, és később a gyakorlati figurákat a magyar hivatásrendiséghez. Közülük sokan valamilyen egyházi rendhez tartoztak, például a '20-as években már a bécsi Spann-kört megjárt, Szent Tamás-kutató domonkos Horváth Sándor (1884–1956), vagy az 1931-es *Quadragesimo anno* enciklikán elmélkedő magyar jezsuiták. A hivatásrendi

elképzelés ugyan csak 1935-től jelent meg egyértelműen, de a '30-as évek elején is sok próbálkozás volt, amely az alapjait vetette meg a későbbi korporativista elmélkedésnek és szervezkedésnek.

1931-től a jezsuita rend szegedi főiskoláján tevékenykedett Varga László S. J. (1901–1974), egyike a későbbi legismertebb hivatásrendi gondolkodóknak. Varga páter és köre szociológiát, szociális etikát, modern filozófiát tanított a dogmatika és a hagyományos stúdiumok mellett, s élénken támogatták a fiatal jezsuiták falukutatózásait. Varga László 1936-tól fővárosi főiskolai tanár és a *Magyar Kultúra* rendszeres írója volt, ekkor már két műve is megjelent az új társadalmi elképzeléséről és az ezzel összefüggő társadalmi etikáról (ld. a *Függelék* 2. dokumentumát).³⁸

Mihelics Vid (1899–1968), a bölcsészlet és a jog doktora, az *Új Nemzedék* c. katolikus-konzervatív lap külpolitikai szerkesztője és munkatársa, 1927-től a *Vox Academica*, az Országos Magyar Katolikus Diákszövetség lapjának főszerkesztője volt, a munkás-munkaadó kérdéssel foglalkozott ezidőtájt.³⁹ 1931-től a Magyar Társadalomtudományi Társaság titkára, 1934 és 1940 között a *Katholikus Szemle* szerkesztőségi tagja. 1932-től folyamatosan tanít a budapesti egyetemen.⁴⁰ Mihelics Vid az 1931-ben induló *Korunk Szava* című kereszténydemokratikus szellemű lap szerkesztőbizottsági tagja volt, emellett rendszeren írt a *Magyar Kultúra* és a *Magyar Szemle*, valamint a *Nemzeti Újság* számára is. A *Korunk Szavát* gróf Széchenyi György (1889–1938) alapította, a fiatal katolikus értelmiség és az egyház tettekre kész tagjai közül sokan ide publikáltak (Balla Borisz, Aradi Zsolt stb.). A lap rendszeresen közölte Spann cikkeit, az olasz munkaalkotmány fejlesztésében és a fasiszmus hivatásrendi átalakításában reménykedett. A *Korunk Szava* gyakran demokratikus és náciellenes hangot ütött meg.

A magyar hivatásrendi elképzelések '30-as évek első felében történő éledésének jó táptalajt szolgáltatott a nemzetközi helyzet: a *Quadragesimo anno* az évtized elején, majd Salazar államának felépülése és Dollfuss 1934-es májusi alkotmánya, az itthoni korporativisták nagy reményeket fűztek a '27-es olasz munkaalkotmány talaján kibontakozó kamararendszerhez is.

Az 1931-ben kormányt alakító Gömbös Gyula reformtervei több, a fasiszta államigazgatási berendezkedés irányába mutató elképzelést tartalmaztak. Az 1931-es enciklikát radikálisan értelmező katolikus értelmiségiek bíztak ebben, s egyfajta hivatásrendi átalakulásban reménykedtek. A *Korunk Szava* emiatt szakadt: gróf Széchenyi irányvonalával szemben a Mihelics–Aradi–Balla vonal új, kombattánsabb és korporativistább lapot hozott létre *Új Kor* néven, melynek már címe is jelezte, hogy paradigmaváltásról van szó, Közi-Horváth József dominikánus szerzetes is ezt a programot és Gömbös 1936-os korporativista-ízű betérjesztését támogatta.⁴¹

A magyar Katolikus Egyház által 1931 és 1934–1935 között létrehozott *Actio Catholica* (AC) szervezet magyar fiókját Közi-Horváth József (1903–1988) Győr egyházmegyei pap, országgyűlési képviselő vezette titkári beosztásban. A hazai katolikus szellemi és kulturális életre is jótékony befolyást gyakorló szervezet szociális szakosztályt állított fel, a '30-as évek közepére pedig a katolikus társadalmi szervezkedés központja lett.⁴²

A '30-as évek középső harmadában egyébként is igen élénk katolikus intellektuális élet bontakozott ki: a két jezsuita, Bangha Béla (1880–1940) és Nyisztor Zoltán (1893–1979) szerkesztésében megjelenő harcos *Magyar Kultúra* köré tömörült Kovrig Béla professzor (1900–1962), Varga Péter, Mihelics Vid és Huszár Károly. Kerkai Jenő (1904–1970) és Nagy Töhötöm (1908–1979) személyében pedig kibővült a hazai jezsuita gondolkodók-szervezők köre. A keresztényszocialista szakszervezeti mozgalom lapjaként működő *Jövők* c. orgánus 1934-ben Enciklika-mozgalmat indított 1931 szellemében.

A '30-as évek átalakulása a keresztény politikában⁴³

Az 1930-as évek második felében alakultak meg Magyarországon azok a szervezetek – gazdasági, kulturális-művelődési, érdekképviselői, majd politikai célokkal –, amelyek bázisát adták egészen 1944–1946-ig a hivatásrendi mozgalomnak, s amelyek a '30-as '40-es évek fordulóján szilárdultak meg mozgalom jellegű hálózattá.

A magyar keresztény politika – hívjuk így az egyszerűség kedvéért – a '30-as években kihívás elé került: noha konzervatív ihletését nem kényszerült soha feladni, de megjelent a szociális reform igénye, a mozgalom jobboldali radikalizálódásának lehetősége, másik alternatívaként a kereszténydemokrácia felé való elmozdulás, valamint a korporatív elmélet követésének lehetősége is. A hagyományos szakszervezeti keresztényszocializmus sem megfelelő parlamenti képviselőre, sem pedig a munkások körében kielégítő szervezettségre nem tett szert, a szintén hagyományosnak nevezhető konzervatív '67-es alapokból táplálkozó legitimizmus a '30-as évek közepére jelentősen megkopott, emellett sok volt keresztényszocialista politikus a kormánypárt felé mozdult el. Az 1936-ban megszervezett Egyesült Keresztény Párt (EKP) egyszerre tömörítette a fővárosi politikai jobboldali fenegyereket, Wolff Károlyt, a kereszténydemokrata gróf Széchenyit, Grieger Miklóst és a legitimistákat. A pártban a hagyományos konzervatív keresztény politika tehát éppúgy jelen volt, mint a hivatásrendiség és a demokratikus igény. Ennélfogva érezhető volt egyfajta eszmei bizonytalanság a keresztény politikában. Ráadásul a '30-as évek végén a szélsőjobboldali alternatíva megkísérettette a keresztény politikát is: a Keresztény Községi Párt (KKP) és az EKP soraiból többen átmentek a nyilas pártokhoz, a Hubay-frakcióhoz, vagy a kereszténység és a nemzetiszocializmus szintézisével próbálkoztak sikertelenül.

1938-ban súlyos évét élte át a keresztény politika: az év elején meghalt Grieger Miklós, gróf Széchenyi György az év közepén hunyt el, a *Korunk Szavát* betöltötték, a régi, századelőn induló keresztényszocialista gárda tagja, Ernst Sándor is meghalt, az Imrédy-kormány támogatása miatt pedig politikai válságba került az EKP. 1939 elején, amikor a gróf Teleki-kabinet megalakult, az EKP élénken támogatta azt, több keresztény képviselő azonban a nyilas pártba lépett be, illetve felbomlott a KKP a kormánypárt fővárosi frakciójába való beolvadással.

A keresztény politikai oldal '30-as évek végi válsága közben megerősödni látszott a hivatásrendi mozgalom, amely az évtized elejének eszmei kezdetei után 1935–1936 körül konkrét szervezeti formát hozott létre; mozgalmi, szervezeti, információs hálózata pedig a Teleki-kormány megalakulásakor készen állott. A magyar korporativizmust tehát csupán a keresztényszocializmus politikai és eszmei mutációjának tekinteni hibás: hiszen itt egy azzal párhuzamosan fejlődő, már a '20-as évek végétől jelenlévő törekvéssel kell számolni; amely a megváltozott politikai klímában a megkopott keresztényszociális és legitimista vonal mellett egyre inkább előtérbe került.

Hivatásrendi szervezetek Magyarországon a '30-as években⁴⁴

Legelőször 1935-ben alakult hivatásrendi igénnyel egy szervezet, amely a katolikus egyházközségek szervezeti hálózatán alapulva a munkások erkölcsi, vallási, világnézeti képzését tartotta feladatának. Az *Egyházközségi Munkásszakosztályok* (EMSZO) a '30-as évek legvégétől azonban az eredeti célok és a karitatív munka mellett érdekképviselői és politikai tevékenységet is folytatott. Az EMSZO az AC munkásszakosztályként adta ki lapjait (*Katolikus Munkás*, majd a hivatásrendi elképzelést címével is vállaló *Új Szociális Rend* és végül *Új Rend* néven), agitátoriskoláját Varga páter vezette, akinek 1939-ben és 1940-ben EMSZO kiadásban jelentek meg művei.⁴⁵

A legismertebb hivatásrendi jellegű szervezet a katolikus, szociális, demokratikus,

agrárius-mezőgazdasági-falusi értékeket hordozó *KALOT* (Katolikus Legényegyletek Országos Testülete) volt. 1936 és 1946 között működött, kezdetben a Katolikus Legényegyletek Országos Szövetsége és az AC keretében, majd 1938 októberétől önállósodott. Főtitkára Kerkai Jenő S. J., ügyvezető titkárai dr. Farkas György és Ugrin József voltak, lapja a *Dolgozó Ifjúság*. A *KALOT* létrehozását Varga páter inspirálta, közvetlenül Kerkai páter és Nagy Töhötöm páter voltak a legtevékenyebb életre hívói, az egyház részéről Glattfelder Gyula, az AC ügyvezető elnöke, csanádi püspök biztosította támogatásáról a mozgalmat. A *KALOT* népfőiskolái, könyvtárai, előadásorozatai, tábora, telepes iskolái, rengeteg kiadványa, kapcsolata a falukutatókkal és a népiekkel (főképp Szabó Zoltánnal, a *Cifra nyomorúság* írójával) és Teleki idején magával a kormányfővel olyan élenk kulturális-művelődési élet megteremtésére adtak lehetőséget, amely a korszakban összehasonlíthatatlan színvonalat képviselt. A *KALOT* mellett fejtette ki szellemi munkásságát többek között Varga páter és Közi-Horváth József, 1940-től *Magyar Vetés* címen hetilapot adtak ki, a szervezet teljes kiépülésekor szlovák, ruszin, bunyevác, székely tagozatokat indítottak, egész tevékenysége, különösen a hazai németajkú polgárok körében végzett munkája, hozzájárult a náci szervezkedés visszaszorításához.⁴⁶

Az AC keretein kívül, Szegeden hívta életre Varga páter és köre 1939 májusában a felekezeti *Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetét* (röviden: *Hivatásszervezet*). A radikális hivatásrendi állami átalakulás, az antikapitalizmus, a Szent Istváni államrend és a kombattánsabb antikommunista, valamint nyilasellenes fellépés mellett elkötelezett csoport nyíltan a korporativista álláspontot hirdette. Az 1939 közepétől Budapesten működő szervezet lapja a *Magyar Cél* volt. A szervezet három tagozatát az ipari, az agrár és az értelmiségi alkotta. Az ipari szekció bázisát az EMSZO, a mezőgazdaságját a '38 végétől az AC-től egyre függetlenebb *KALOT* adta, a harmadik csoport a tervek szerint az intelligenciát, valamint a munkaadókat tömörítette. Már 1939 májusában hatalmas, több tízezer főt felvonultató rendezvényt tartott a Hivatásszervezet, az EMSZO és a *KALOT* segítségével. A Hivatásszervezet céljait a *Magyar Cél* – itt most nem a lap – című, Varga páter által írt kiadvány ismertette.⁴⁷ A *Magyar Cél* államelméleti elképzelése a Szent Korona-tan és a szerves államfejlődés, valamint a magyar alkotmányosság megőrzésével megvalósított, a „nemzeti szolidaritás”-on alapuló „alkotmányos diktatúra” volt. Az új rendszer, amely a jobb- és a baloldali totalitásokat is elutasította, a kapitalizmustól és a liberális demokráciától is elhatárolta magát. A „rendi-szociális népállam”-ként definiált új, keresztény szellemű Magyarország eléréséhez morális értelemben az „erkölcsi forradalom” szükségességét hangoztatta a program, gazdasági téren az 1000 hold feletti állami kártérítéssel megvalósított parcellázást, a minden ágazatra kiterjedő 5%-os *Numerus Clausus*t, politikai tekintetben új képviselői formát javasolt. Ennek lényege a parlament mellett egy ún. *Nemzet Rend* nevű ernyőszervezet alatt működő, és tanácsadó funkciókat ellátó gazdasági korporatív intézmény volt. A korporatív szervezetek parlamentje a *Gazdasági Rendek Háza* lett volna a javaslat szerint, amely fölé az *Országos Gazdasági Tanács*ot képzelték el; a korporatív intézménnyel szemben a miniszterelnök vétóval élhetett, és a hivatásrendi szervezetek testülete a parlamentnek volt felelős a *Magyar Cél* elképzelésében.

A különböző hivatásrendi szervezetek között a '30-as évek végétől élenk kapcsolat alakult ki, jelezte ezt például a Kerkai páter által 1938 áprilisában meghirdetett *Magyar Rendi Népmozgalom* kezdeményezés, '39 folyamán a Hivatásszervezet, az EMSZO és a *KALOT* összefogása, közös gyűlések, előadókörutak szervezése, a hivatásrendi szervezet és a *KALOT* közös rendezvényei, a közösen tartott demonstrációk.⁴⁸ 1940-től lett igazán élenk a hivatásrendi és egyéb itt vázolt keresztény mozgalmak élete. A nyilasok és a szélsőjobboldali szervezkedések ellen éppúgy, mint a kommunizmussal szemben

élénk tevékenységet kifejtő hivatásrendi mozgalom a '40-es évek elejére reális alternatívát kínált a politikában, olyan választási lehetőséget, amely szociális reformokat akart a rendszer komolyabb megváltoztatása nélkül, népi és demokratikus jellemzői voltak – ez különösen a KALOT esetében igaz –, hatékony propagandával és művelődési lehetőségeivel vonzóan számított. A KALOT például a '40-es évek elejére mintegy félmillió parasztfiatalt nyert meg a „*Krisztusibb Embert! Műveltebb Falut! Életerős Népet! Önérzetes Magyarot!*” jelszavával, s korszakunk végére kb. egymillió tagja volt, az EMSZO 1941-re érte el csúcspontját, a Hivatásszervezet 1941–1942-ben 300 helyi szervezettel és 25 ezer taggal rendelkezett.⁴⁹ Az együttműködés jegyében 1940 végén, 1941 elején az EMSZO-KALOT-Hivatásszervezet bázisán az újrendiség szellemében *Magyar Szociális Népmozgalom* jött létre. A különböző hivatásrendi szervezők élénk kapcsolatban álltak gróf Teleki Pál kormányfő környezetével, főképpen 1940-től. A tudós miniszterelnök maga is támogatta a KALOT népfőiskoláit, előadásokat tartott, és az általa 1940 novemberében megszervezett *Nemzetpolitikai Szolgálatban* – amely a német törekvések blokkolását és függetlenségi, ill. hazafias propaganda kifejtését volt hivatva ellátni – Kerkai páter is helyet kapott. Gróf Teleki egyik munkatársa, a miniszterelnökség V. osztályát vezető Kovrig Béla elméleti síkon támogatta a mozgalmat.⁵⁰

A '40-es évek magyar hivatásrendisége

A '40-es évekre a hivatásrendi elképzelések formája és tartalma is letisztult, a korporativizmussal való hosszú, körülbelül két évtizede tartó ismerkedés egy kikristályosodott elméletrendszerrel, és ami talán fontosabb, a fent vázolt mozgalmat és az általa kiépített hálózatot hozott létre.

Kovrig Béla *Korfordulón* c. 1940-es munkája, amelyben a tekintélyuralmi és hivatásrendi elképzelés is helyet kapott, a Teleki-kabinet félhivatalos ideológiáját jelentette, maga a kormányfő 1940 őszén egy meglehetősen kiérlelt alkotmányreform-tervezetet mutatott be a parlamentnek (erről ld. a *Függelék* 3. dokumentumát), a *Magyar Cél Mozgalom* korábbi elképzelésein sokat finomított – tompított a parlamenti rendszer felülírási szándékán – Varga páter és köre.⁵¹ Kovrig Béla 1944-ben megjelent háromkötetes *Magyar társadalompolitika* c. könyve a hivatásrendi képviselést Teleki tervéhez hasonlóan a parlament keretén belül, azt kiegészítve képzeli el. Mindezek a dokumentumok és tervezetek, az ekkor keletkezett hivatásrendi irodalom reálisabb, megfontoltabb alternatívát mutat föl, mint a '30-as évek első felében írt munkák. A finomítást, illetve a korábbiakból való „visszavételt” az is indokolta, hogy a szélsőjobboldali mozgalmak is élénken érdeklődtek egyfajta rendi-szociális átalakítás iránt, persze diktatórikus és nemzetiszocialista-típusú értelemben, ahogyan ezt Imrédy Béla Magyar Megújulás Pártjának elképzelése példázza a legjobban.⁵² Az EMSZO, a Hivatásszervezet, a KALOT, Varga és Kerkai páterek, Kovrig Béla stb. mind nyilas- és náciellenes beállítottságú voltak, a magyar függetlenséget, főképpen a keresztény gyökereket, a Szent István-i állameszmét tartották szem előtt, de a baloldal, a kommunisták iránt is elutasítóak voltak. Elképzelésük egyfajta harmadik út volt, amelyet a keresztény Magyarország, a parlamentáris rendszerbe bekapcsolt hivatásrendi képviselést és a fennálló rendszer szociális reformja képezett.

Az 1940-es évek első harmadában élénk kapcsolatfelvétel alakult ki a különböző frakciók és szervezetek között. 1943 közepén a KALOT Kerkai Jenő S. J. országos elnök vezetésével, a Freesz József központi igazgató vezette EMSZO és a Hivatásszervezet, élén Meggyesi Sándor országos elnökkel munkaközösséget alkotott, amelyet Kovrig Béla elnökölt, egyházi tanácsadónak Apor Vilmos győri püspököt kérték fel. A hivatásrendi

szervezetek a '40-es években több keresztényszociális szervezetet és szakképviselőt felszítottak, amely folyamat 1944-ig tartott, ennek csúcspontjaként 1944 márciusában a Hivatás-szervezet és a Keresztényszocialista Szakegyletek Országos Szövetsége, majd az év júliusában a Tobler János vezette keresztényszocialisták és a Hivatásszervezet az EMSZO-val együtt kooperációra lépett, a cél a független, szabad, keresztény Magyarország volt, a tőkés gazdálkodás korlátozásával és az önkormányzati elv elismertetésével.

A Katolikus Egyház által inspirálva a keresztény politika is zárta sorait: 1943 végén létrejött gróf Zichy János vezetésével a Keresztény Néppárt. 1943 augusztusában az Egyház, az AC magas rangú képviselőinek jelenlétében a győri püspöki palotában életre hívta a *Katolikus Szociális Népmozgalmat*, amely a hivatásrendi csoportokat is tömörítette egy vallásos, szabad Magyarországgért.⁵³ Ugyanilyen programmal indult a *Sziklán Állunk* című havilap 1943. október 15-én, a kezdetben Dr. Szappanyos Béla felelős szerkesztésében megjelenő folyóirat pontosan egy évig működött. A lap első vezércikkét Varga páter írta *Útmutatás* címen, a folyóirat első számában publikált a KALOT-ból dr. Farkas György, Nagy Töhötöm páter, báró Brandenstein Béla és számos katolikus értelmiségi, egyetemi tanár. A lapban Dr. Kiss István beszámolt a szárszói konferencián való hivatásrendi-KALOT-os részvételről, a hivatásrendiséget, a magyar függetlenséget és a népi szellemiséget támogató cikkek mellett XII. Piustól, Széchenyi gróftól és Teleki gróftól, Zrinyitől vett idézeteket közölte az AC által kiadott, főként az egyetemista, fősiskolás ifjakat megszólító folyóirat.⁵⁴

A hivatásrendi mozgalom 1943 után

A nyilaspuccs, majd a háború végigvonulása az országon megbénította a mozgalmat mind szervezeti-működési, mind politikai tekintetben. A szervezetek mindegyikét betiltotta Szálasi, az EMSZO vezetői közül négyet a Gestapo letartóztatott, akik közül egy nem tért vissza Dachau-ból, a KALOT és a Hivatásszervezet vezetőit a nyilas Számonkérő Szék fogta le. A '44 októberében létrehozott illegális Kereszténydemokrata Néppárt vezetésében résztvevő gróf Pálffy József a Magyar Frontban képviselte elvileg a KALOT-ot és a Katolikus Szociális Népmozgalom ernyője alá tartozókat. Az ellenállási mozgalomban a szervezetek néhány tagja részt vett (például a Magyar Ifjúság Szabadságfrontjában az EMSZO és a KIOE képviselői).

Szálasiék 1944-es betiltását Rajk belügyminiszter szintén megtette később: a hivatásrendi szervezetek közül a háború után egyedül újjáéledt KALOT-ot 1946-ban több száz más civil szervezet betiltása után a totális diktatúra kiépítése érdekében feloszlatta. A KALOT, a KALÁSZ, az Emericana, a Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Szövetsége, a KIOE és a még meglévő egypár keresztény szakegyesület 1946. július 4-én a 2333/1946. BM. sz. rendelet értelmében betiltatott.⁵⁵

A kommunista forradalomként is leírható folyamat, amely 1945 és 1948 között ment végbe, a hajdani keresztény politikusokat – köztük a jónéhány hivatásrendiségben gondolkodót is tömörítő Demokrata Néppárt frakcióját – elsöpörte. A párt partvonalra szorításakor, majd megszűnésekor – főképpen a vallási élet és az egyházak elnyomása nyílt állami céllá tétele után – sem a keresztény politizálás, főképpen nem a hivatásrendi gondolat nem tudott érvényesülni. Sokan emigráltak, a bebörtönzés és az eltiltás szintén megtette hatását.

Varga páter 1950-ben, Kovrig Béla és Közi-Horváth József már 1948-ban emigráltak; Nagy Töhötöm csavaros élete 1947-ben egy egyházi ügye miatt Dél-Amerikában folytatódott; Kerkai páter 1949 elején letartóztatták, népbírói ítélete 6 évi kényszermunkára szól, 1959-ben szabadult; Mihelics Vid az újságírás területére vonult vissza, 1949-től haláláig az *Új Ember* munkatársa volt, 1963-tól szintén 1968-as elhunytáig a

Vigiliát szerkesztette, Nyisztort 1945-ben bebörtönözték, szabadulása után Rómában, Spanyolországban, Dél-Amerikában élt, majd végleg Rómában telepedett le – hogy csak a hajdani hangadókat említsük.⁵⁶

Összegzés

Zárszóképpen, röviden jellemezve a magyar hivatásrendiséget, azt a következtést vonom le, hogy a hazai újrendiség követői mind szellemi teljesítményük szintjét, mind pedig szervezési képességeiket tekintve az élvonalban helyezkedtek el.

A magyar korporativizmus olyan agyvelői, mint Mihelics, Varga vagy Kovrig, az ország gazdasági, szociális és sok esetben képviselői-politikai viszonyainak átalakítására való törekvésekben nem estek – véleményem szerint – az utópizmus hibájában, noha egyértelmű politikájuk és elképzeléseik eszményi volta. A jól kidolgozott, mélyértelmű, szelleműs jelzők, úgy vélem, alkalmazhatóak a magyar hivatásrendi művek jó részére.

A magyar hivatásrendi szervezetek fent bemutatott támogatottsága számomra bizonyítja: a főképpen a városi fiatal értelmiség és a katolikus falusi fiatalság számára vonzó intézmények olyan jövőképet kínáltak tagjaiknak, amely bizakodó, vallásos és népi programjával megnehezítette és útját állta a kor két fenyegető totalitarizmusának, legalábbis szellemi síkon. Bibó azon megjegyzése, amelyben ezt írja: „*a katolikus szociológia veszélye az, hogy modern méretű társadalmi és társadalomszervezési kérdések megoldásánál is hajlik a középkori mértékek alkalmazására, s így a korporativizmus, a céhszervezet, a hivatásrendiség propagálásával igen gyakran a totalitárius jellegű kisebbségi uralom számára szolgáljat fedőformulákat.*”⁵⁷ – ebben az esetben nem mondható el.

III. rész

Függelék

A *Függelék* első dokumentuma XI. Pius pápa 1931-es *Quadragesimo anno* c. enciklikájának azon részleteiből idéz, amelyek a keresztény társadalmi bölcséletet, a kereszténység szociális tartalmát, és az ebből táplálkozó hivatásrendi gyakorlatot közelebbről érintik. A *Függelék*ben közölt két utolsó munka Varga László legelső hivatásrendi munkájának recenziója és gróf Teleki Pál alkotmányreform-tervezetének rövid ismertetése. Ezek bemutatása, elemzése nemcsak azért tűnt érdemesnek, mivel a magyar keresztény politika hivatásrendi korszakának – tehát nagyjából a '30-as évek eleje és a '40-es évek első harmada – elejére és végére esnek, bemutatva így a fejlődést; hanem, mert a korporatív államvezetési gyakorlatban és elméletben gondolkodók két legkiválóbb személyiségének elképzelését is demonstrálják.

1. Részletek XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* c. enciklikájából⁵⁸

...a magántulajdon használatánál nem csupán az egyéni érdekeket, hanem a közjót is számításba kell venni. Az ebből fakadó kötelezettségek részletes meghatározása – ha ezt a körülmények megkövetelik, vagy ha a természetjog önmagában eleve meg nem szabja – az államvezetés feladata. (49)

Teljesen hamis beállítás akár kizárólag a tőkének, akár pedig kizárólag a munkának tulajdonítani azt a hozadékot, amely valójában ezek együttthaladásának az eredménye; tehát minden vonatkozásban igazságtalan, ha ezek bármelyike, tagadva a másik abbéli hatékonyságát, magának követeli a haszon egészét. (53)

Ha a társadalom szervezete nem valóságosan társadalmi és nem valóságosan szerves képződmény, ha a társadalom rendje és a jogrend nem szavatolja a munkatevékenység védelmét, ha az egymásra utalt foglalkozási ágak nincsenek összehangolva és nem támogatják egymást, ha – és ez még nagyobb jelentőségű – a szellemi kapacitás, a tőke és a munka mintegy közös célt követve nem társul egymással, akkor az egyes emberek termelőképessége nem tudja a valóságos lehetőségeinek megfelelő eredményt elérni.⁵⁹ (69)

...az individualizmus következtében odáig fajult a helyzet, hogy az egykor változatos formákkal harmonikusan tagolt, sokszínű társadalmi élet darabjaira hullott szét, csaknem teljesen elsorvadt, szinte csak az ember és az állam maradt meg belőle.⁶⁰ Nagy veszteség ez magának az államnak is, amely, mivel elveszítette ezeket a társadalomszabályozó formákat, átvállalta mindazokat a terheket, amiket azelőtt ezek az utóbb felszámolt egyesülések viseltek. Így az államot a feladatok és a felelősség szinte végtelenül nagy súlya nyomasztja, már-már összeroppanásig. (78)

...amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivenni és a közösségre bízni tilos; éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn... (79)

...ha az állami vezetés a kisebb jelentőségű teendők és problémák megoldását, amelyek őt amúgy is csak szétforgácsolnák, átengedi az alacsonyabb szervezetszintű csoportoknak: ezáltal szabadabban, határozottabban, tehát hatékonyabban tudja elvégezni azt, ami kizárólag az ő hatáskörébe tartozik... (80)

Mind az államnak, mind a tisztességes polgárnak kötelessége elsősorban szem előtt tartania, arra törekednie, hogy az egymással szembeállított „osztályok” harcán túlemelkedve feléledjen és kibontakozzék a hivatásrendek együttműködése. (81)

...az ellentét megszüntetésével együtt a társadalomszervezet egyes elemei helyesen felépített rendszerre állnak össze, vagyis hivatásrendekké, amelyekbe az egyének nem a munkaerőpiacon betöltött szerepük szerint tagozódnak be, hanem ténylegesen gyakorolt társadalmi funkciójuk különbözősége szerint. Hiszen az a természetes út, hogy miképpen az egymás közelében élők közösségeket hoznak létre, úgy azok is, akik ugyanazt a szakmát vagy hivatást gyakorolják, akár a gazdaságban, akár másféle munkakörben dolgoznak, valamiféle szervezetbe, testületbe tömörüljenek. (83)

Mivel a „rend”, ahogy Szent Tamás kitérnően elemzi, olyan egység, amely több elem harmonikus elrendezettségéből keletkezik, így a valóságos és fogalmának megfelelő társadalmi rend is megkívánja, hogy a társadalom különböző tagjait valamilyen erős kötelék kapcsolja egységgé. (...) az összekapcsoló erő (...) során az ugyanazon rendi csoporthoz tartozó munkaadók és munkavállalók közös céllal tevékenykednek; megvan ez az erő továbbá a közjében, amelynek érdekében valamennyi rend a maga helyén segítőtleg köteles együttműködni.⁶¹ (84)

Ennek a rendnek a középpontja a társadalmi szeretet, az államhatalomnak pedig azon kell lennie, hogy ezt a rendet hatékonyan oltalmazza és megtartsa.⁶² (88)

2. Varga László S. J.: Új társadalmi rend felé

Varga László szegedi tanársága alatt született munkája 1933-ban jelent meg.⁶³ Az *Új társadalmi rend felé* cím már magában jelzi a paradigmaváltásra való igényt, amelyet Varga páter egyértelműen a *Quadragesimo anno*-hoz igazított keresztény reformmunkában, a „*szociális barbárság elleni új keresztény forradalom*”-ban⁶⁴ lát. A munka azonban több annál, mint XI. Pius enciklikájának magyarázata, vagy társadalomfilozófiai, bölcséleti értelmezése. Az *Új társadalmi rend felé* gerince egyrészt ugyan valóban a szociális enciklika által megállapítottak ismertetése, de másrészt általánosságokban mozgó javaslatokat is tesz a „*a jövő keresztény társadalmi mozgalmának alapvető alkotmánylevele*” szellemét követve az új szociális és gazdasági rendet, annak megszervezését illetően. A munka koraisága, a kevésbé megszilárdult magyar hivatásrendi gondolkodás első bizonytalan lépései azonban nem kell, hogy nagy várakozásokat keltsenek bennünk az iránt, hogy a homályos(abb) és az idézeteken alapuló Varga-szövegek konkrét útmutatást adjanak.⁶⁵ Az *Új társadalmi rend felé* tehát inkább afféle ismertető munka.

A munka kiindulási pontja – nem meglepően – az, hogy a modern ipari civilizáció alapvető problémáját az erkölcsi hanyatlás okozza, amelynek gyökere a vallástalanság és a pénzközpontú

világnézet. A *Quadragesimo anno* megállapításai mentén haladva a szocialista és kommunista kísérletek romboló hatásától is óvva Varga páter a középutat, azaz a keresztény társadalombölcseleten megvalósuló „erkölcsi alapokon nyugvó, közérdekű szolidáris gazdasági rendszert” javasol, ahol a kapitalizmusból eredeztetett osztályharcot fölvaltja a foglalkozási ágak együttműködése és mindezek felett a közjó őreként az állam gyakorol felügyeletet, ellenőrzést, ám nem túlhaladva a társadalometika által neki megszabott határokat.⁶⁶ Vagyis: „*az állam nem lehet merő rendőrállam vagy pusztá jogállam, hanem szociális és gazdasági állammá kell lennie (...) arra kell törekednie, hogy a társadalom megszervezését a jogi és egyéb akadályok megszüntetésével és erélyes beavatkozással előmozdítsa. (...) a szociál- és gazdaságpolitikai föladataknak nagyobb részét az autonóm és nyilvánosjogú társadalmi intézmények vállalják*”.⁶⁷

Varga páter egy sor olyan társadalmi és gazdasági kérdést fejt ki, amelyek magyarázatok mind a korporativista megoldás felé való elmozdulás mellett érvel. Így magyarázza meg a kapitalizmus individualista alapon felépült rendszerének korabeli nagy problémáit: a gazdasági hatalom politikai, állami és fegyveres hatalommá konvertálódását, a monopolkapitalista rendszer kialakulásának fájdalmas szociális és piaci következményeit, a női munka kérdését, a proletariátus – a kapitalizmus maga által társadalmi melléktermékként létrehozott saját ellensége – kérdését, a bér és az árak viszonyát, a tőke és a munka részesedését a gazdasági haszonból, másutt a magántulajdon társadalmi értelmezését és kettős jellegének magyarázatát adja.

Az *Új társadalmi rend felé* legfontosabb pontja mindenképpen az új gazdasági alkotmány vázlata. A „szociális önkormányzat” modelljének, másutt „szaktestületi rendszer”-nek nevezett, országos ágazati szinten kiépített korporatív és paritásos – munkavállalót és munkaadót egyenlő számban egy testületen belül tömörítő – szervezetek Varga elképzelése szerint egy közös gazdasági parlamentben egyesülnének, amelynek döntéshozatali jogköre a szociál- és gazdaságpolitika területére terjedne ki.⁶⁸ A gazdasági parlament a végrehajtó és törvényhozó hatalom alá lenne rendelve – írja –, de gazdasági végzései kötelezőek lennének az országgyűlésre. A gazdasági parlament tehát nem politikai, hanem gazdasági és az ezzel összefüggő társadalmi törvénykezést gyakorolna, s mindezt az önkormányzó szaktestületek bázisán, mellyel „*a társadalom ismét szerves egységbe tömörül és új tagozódást nyer és a politikai demokrácia mellett megvalósul a gazdasági demokrácia is*”.⁶⁹

3. Gróf Teleki Pál miniszterelnök alkotmányreform-tervezetének elemzése⁷⁰

Teleki Pál miniszterelnök a maga által kidolgozott alkotmányreform-tervezetét 1940-ben készítette el, s először több munkatársának, jogásznak és tudósak adta oda, majd 1940 decemberében a parlament elé terjesztette, és beszédében megindokolta. A reformtervet végül nem szavazták meg.

Teleki az alkotmányreformot, s lényegében a reform által a törvényhozó hatalom szerkezetében célzott átalakítást azzal indokolja, hogy a demokratikus liberalizmus rendszerének szubsztátuma, az individualizmus helyébe a közösségi szemlélet lépett, de közben Magyarországon a parlamentáris döntésképtelenség, a végrehajtó hatalom korlátozása és a meddő politikai verbalizmus érvényesül.⁷¹

Ezért a társadalom érdekképviseletét új alapokra kell helyezni, olyanokra, amelyek természetesek, továbbá a szakértői és körültekintő döntési folyamatot segítik elő. Teleki az indoklásban azonban sem a német, sem pedig az olasz modellt nem javasolja, hanem az önálló magyar alkotmányos fejlődés útját és az alkotmány adaptív alkalmazását tanácsolja. A reform – írja – csak szerves lehet, s alkotmányunk rugalmas szilárdsága ezt lehetővé teszi.⁷² Az egypártrendszerű és diktatórikus megoldásokat egyértelműen elutasítva a magyar nemzet tagolódásához és érdekeihez igazított alkotmánymódosítást javasol tervezetében.

A reform az Alsóházat tanácsadó, szakértői bizottságokat tömörítő előkészítő és tárgyaló testületként képeli el, de emellett – a salazari modelltől eltérően – a politikai képviselet bizonyos megtartását javasolja, kiegészítve mindezt a területi és hivatásbeli képviselet elemeivel, mivel ezek a lokális-regionális és foglalkozási rétegződések megfelelői. Az egyes Alsóházi szakértői bizottságok összetételét az egyes képviseleti elemek határozzák meg – írja –, mivel úgy ésszerű, ha a például a gazdasági bizottság többségét a foglalkozási/hivatási testületek tagjai, a közigazgatásit pedig a megyei delegáltak adják.

Az Alsóház szerveződése végül Teleki szerint a következő arányszámok és képviseleti elemek alapján volna megfelelő: 32%-át a képviselőknak a megyei delegáltak, 30%-át a hivatásrendi ka-

marák maguk közül választott követei, 30%-át a listás úton bejutott politikai képviselők és 8%-át az egyetemet végzettek⁷³ választottjai adják. A pártlistákra vonatkozóan közelebből azt írja, hogy kb. nyolc országos kerületet alakítanak ki, ahol minden párt – amelyből keveset javasol – állíthatna lajstromot, s ezekre lehetne voksolni minden választópolgárnak.

Teleki részletesen kifejti a hivatásrendek tagozódását: eszerint fel kellene állítani külön kamarákat az egyes foglalkozási típusok számára, s ezek választanák ki maguk, hogy kit küldenek az Alsóházba. A hivatásrendeket illetően javaslata: mezőgazdasági-őstermelő, ipari, bányászat és kohászat, kereskedelem és hitelügy, közlekedés, szabad foglalkozásúak (művészetek, sajtó), járadékosok (pl. a nyugdíjasok); a hadsereg képviselét nem javasolja, a klérus és a közalkalmazotti szféra képviselét a Felsőházba utalja.

A Felsőház esetében Teleki terve a következőket irányozza elő: szenátusi jellegű testületként tömöríteni kell az egyház, a bíraskodás és az egyetemek képviselőit, egy szakértői bizottságot a hivatásrendekből, a Nemzeti Bank elnökét, és az államfő által kinevezetteket. Tovább részletezve kifejti, hogy a megyék azonos számú képviselőt – pl. mint az USA második kamarájában az államok: 2–2 szenátort – delegálhatnának, az anyák rendje és az állami alkalmazottak foglalkoztatási kamarája is ide küldhetne képviselőt. Teleki a tervezetben a nemesség vagy a Vitézi Rend önálló megjelenítését nem tartja szükségesnek, míg a nemzetiségek esetében azt javasolja, hogy nem külön plénüm előtti indokló beszédében is hangsúlyozza a kormányfői tekintély megerősítését.

A tervezet tartalmazza a végrehajtó hatalom megerősítését, és az Alsóház által választott 60 tagú államigazgatási bizottság felállítását, amely a kormány mellett működve az országgyűlési kerettörvények tartalommal való megtöltésében segítené azt, és ez gyakorolná a végrehajtó hatalom ellenőrzését is, megszüntetve ezzel az Alsóház politikai jellegét, átalakítva munkaparlamentté. Teleki a plénüm előtti indokló beszédében is hangsúlyozta a kormányfői tekintély megerősítését.

Az egész tervezet lényegét összefoglalva így szólt az országgyűlés előtt: „...az atomizált népképviselési elvről átmegyünk a közösségi elvre és a közösségeket keressük, amelyeket ismét nem mesterségesen alkotunk meg, hanem ott keressük, ahol a közösség érzetét is megtaláljuk.”⁷⁴

Jegyzetek

* Az idézet pontos helye: Joó Tibor: Bevezetés a szellemtörténetbe. Franklin, Bp. 1935. 80. o.

1. Csak két magyar esszéírótól idézve:

„...a világtörténelemben a katolicizmus volt az az erő (...) mely a legnagyobb embertömeget a legerősebb és legtartósabb egységbe tudott szervezni s e közösségnek termő képességét, éppen az egység elvével, aránylag a legmagasabban tudta fokozni.” Szabó Dezső: Az individualizmus csödjé (1915.) In: uő: Egyenes úton. Genius, Bp. é. n. [1920.] 172–173. o.

„A katolicizmus ereje ma éppen az, hogy egyháza van, ő kínálja a lelkeknek a legtágabb egyetemességet, ő az egyetlen hatalom, amely természeténél fogva nincs alávetve semmiféle nemzeti hatalomnak, s a nemzetek szakadásában az egy képre teremtett emberiség magasabb egységét jelképezi.” Németh László: Három kortárs (1934) In: uő: Életmű szilánkokban. I. kötet (Németh László munkái) Magvető-Szépirodalmi, Bp. 1989. 308. o.

Az egyház katolikus felfogásának filozófiai igényű magyar feldolgozására ld.: Molnár Tamás: Az egyház, évszázadok záradoka. Szent István Társulat, Bp. 1997.

2. Ld. erről az újabban megjelent irodalmak közül: Molnár Tamás. Az autoritás és ellenségei. Kairosz, Bp. 2002. és Yves R. Simon: Tekintély és társadalom. Az autoritás fogalma. Szent István Társulat, Bp. 2004.

3. „Ézért e kettős célnak megfelelően az embernek két vezetőre volt szüksége, úgymint a pápára, hogy az a kinyilatkoztatás alapján az emberi nemet a lelki boldogságra vezesse; valamint a császárra, hogy a bölcsélet tanításai alapján a földi boldogságra vezérelje az embereket. (...) a világi egyeduralgó tekintélye, minden közvetítő nélkül, egyenesen az egyetemes tekintély forrásából származik. E forrás, mely eredetben egy és oszthatatlan, az isteni jóság bősége által számos ágra szakad. És most már, úgy látom, kellő módon elértem a kitűzött célt. Ugyanis kifejtettük ama vitás kérdés igazságát, hogy vajon (...) az egyeduralgó tekintélye közvetlenül Istentől függ-e, vagy valaki mástól. De ez utóbbi kérdés igazságát nem szabad oly szoros értelemben venni, mint-ha a római császár semmiben sem rendelődne alá a római pápának: mert hiszen ez a földi bol-

dogság valami módon a halhatatlan boldogság céljára rendeltetett. Olyan tisztelettel tartozik tehát Caesar Péternek, mint amilyennel az elsőszülött fiúgyermek atyjának tartozik, hogy az atyai kegyelem fényétől megvilágítva hathatósabban ragyogja be a földkerekséget, melynek urává csak az által tétetett meg, ki minden lelki és e világi dolgok ura és kormányzója.” Dante: Az egyeduralom. Kossuth, Bp. 1993. III. könyv, 16. fejezet, 101–103. o.

A mai, modern és deszakralizált szellemi-anyagi állapot a trón és oltár szövetségének értelmezésére nem adnak lehetőséget. A XIII. Leó pápa által kiadott enciklikák közül a *Sapientia christiana* (1890.) kezdetűben úgy fogalmaz, hogy az Egyház bármilyen államforma keretében el tudja képzelni a társadalmat. Ilyen értelemben azonban ugyanúgy felfogható a trón és oltár szövetsége, csupán az állami és a lelki hatalom régi, Szent Ágoston-i értelméhez kell visszanyúlni.

4. Ld. bővebben: Molnár Tamás: A modernség politikai elvei. Európa, Bp. 1998. és uó: A liberális hegemonia. Kairosz, Bp. 2001.; Pethő Sándor: Démosz vagy Deus? A szuverenitás két modellje a nyugati politikai gondolkodásban. Osiris, Bp. 2001.

5. „Az az állam, amely kivétel nélkül mindent alárendelne az általa képviselt nemzet, vagy faj eszméjének, erkölcsöt, jogot, politikát és gazdaságot, szükségszerűen képzelné magát mindenható lénynek, önmaga forrásának és céljának, és gonoszabb abszolutizmust hívna életre, mint az az abszolutizmus, amelyet a liberális rendszerek felváltottak. Egy ilyen állam lényegénél fogva pogány lenne, természeténél fogva összeférhetetlen a mi keresztény civilizációnkkal, s előbb-utóbb hasonló forradalmakba döntene, mint amelyek sötétté tették a régi történeti rendszereket.” – vallotta Salazar mély történetfilozófiai meglátással. Idézi: Mihelics Vid: Az új Portugália. Franklin, Bp. 1938. 69. o.

6. In: Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok. Szerk.: Tomka Miklós – Goják János, Szent István Társulat, Bp. 1993. 57–103. o., Fordította: Dér Katalin

7. Mihelics Vid: Világproblémák és katolicizmus. Dom kiadás, Bp. 1933. A „*Rerum Novarum*” és a *szociális állam* c. fejezet, 14–27. o. és *Egy úttörő: Albert de Mun* c. fejezet, 27–48. o.

Mihelics Vid felhívja a figyelmet arra, hogy Liechtenstein herceg már 1891-ben az osztrák Birodalmi Tanácsban a hivatásokon alapuló társadalmi berendezkedés mellett szónokolt. (Ld. Mihelics Vid: Keresztényszocializmus. Kincsestár, 123. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1933. 53. o.)

8. A német kifejezés: „*wahr*”, egyszerre jelent valóságot, ténylegesen jelenlétet, és igazit, rendeset, nem hazugot. A Spann által „*Ständestaat*”-nak hívott új rendi állam magyarul kb. rendekre, állásokra, hivatásokra, helyzetre alapozott államot jelent, ahol az Állam hangsúlyos szerepet kap.

Magyarországon az első és eddigi kutatásaim szerint utolsó komoly Spann-értelmezés: Kisléghi Nagy Dénes: Univerzalizmus. Spann Othmar bölcséleti és gazdasági tanai. Gergely, Bp. 1938.

9. „... *mindketten* (ti. Pauler Ákos és Halasy-Nagy József magyar filozófusok – B. M.) *egy konzervatív hagyományokat figyelembe vevő, a tudás alapján rétegzett, a kollektív, de mindenkéltűt a nemzeti és egyéni szempontokat egyszerre szem előtt tartó új rend hívei voltak*” – írja Somos Róbert A „hegylakó” és a „sík vidéki”: Pauler Ákos és Halasy-Nagy József c. tanulmányában. In: *Valóság*, 2003. 7. szám, 92. o.

10. Mihelics Vid: Világproblémák és katolicizmus i.m. *Az új szellemiség* c. fejezet, 90–95. oldal és *A rendiség felújítása* c. fejezet, 123–135. o.

11. In: Mihelics Vid: Az új Portugália i.m. 67. o.

12. A korporativizmus a fentiek miatt közel áll a föderalista, kantonális, regionalista, municipalista, lokalista elképzelésekhez, hiszen ezek a kategóriák is a természetes elkülönülés és tagozódás alapján állnak, azok konzerválására törnek.

13. Az egész bekezdésre vonatkozóan ld.: Mihelics Vid: Az új rendiség eszméje. I–II. In: *Magyar Kultúra*, 1934. II. félév, 94–99. és 164–167. o.; tovább: Kleinhappl János S. J.: A rendiség fogalma. In: *Magyar Kultúra*, 1935. I. félév, 433–440. o.

Az osztrák hivatásrendek esetében eltérő számot – hét rendet – közölnek más források.

14. Idézi: Molnár Tamás: Utópia – örök eretnokség. Szent István Társulat, Bp. é. n. [1993] 129. o.

Az 1927-es olasz munkaalkotmány, a „*Carta del Lavoro*” csupán szűk hivatási önkormányzatot engedélyezett, és a gazdasági érdekképviselő is alacsony szintű volt, a döntések a Fasiszta Nagytanácsban születtek, a kamarákat csak szűk tanácsadásra korlátozták. Valódi korporativizmus nem valósult meg, az állami diktálás volt elsődleges. Ld. még: Mihelics Vid: Világproblémák és

katolicizmus i.m. *A fasiszta kritika* c. fejezet, 136–151. o. és Mihelics Vid: Az olasz munkálmű. Dunántúli Egy. ny. Bp. 1927.

„... a fasiszta diktatúra egy pogány császárság felé hajlik, egy új állam felé, amely nem ismer jogi vagy erkölcsi határokat...” – vélekedett erről Salazar. Idézi: Bán Éva: Az Estado Novo politikai rendszere. In: *Valóság*, 2003. 4. szám, 70. o.

„az állam, amelynek pedig be kellene érnie a szükséges és elégséges segítségnyújtással, itt bizony a szabad cselekvés helyébe nyomul (...) igazgatása túlságosan adminisztratív és politikai jellegű (...) inkább partikuláris politikai célokat szolgál, mint egy jobb társadalmi rend megteremtését és fejlesztését.” – szól a *Quadragesimo anno* (1931) 95. szakaszában XI. Pius a fasiszta rendszer kritikájáról.

„1927-ben a fasiszta Olaszországban a *Carta del Lavoro* (ol. – a munka okmánya) – a kormány gazdasági és szociális programja – alapján kezdték meg kiépítésüket. Céljuk az olasz munkásosztály szervezeteinek felszámolása volt. A korporációk vagy más néven hivatásrendi szervezetek egy-egy gazdasági ágazatban a munkásokat és a munkáltatókat egyaránt tömörítették, azt a látszatot kelteve, hogy általuk az osztályellentétek kiküszöbölhetők, s a munkások befolyást gyakorolhatnak a gazdasági életre. A korporációk a fasiszta párt és állam ellenőrzése alatt álltak.” – fogalmazott Bibó István *Korunk diagnózisa* c. tanulmányában, 1943-ban. In: uő: Válogatott tanulmányok. I. 1935–1944. Magvető, Bp. 1986. 6. lábjegyzet, 671. o.

15. Bán Éva i.m. és Ormos Mária: Nácizmus-fasiszmus. Magvető Kiadó, Bp. 1987. 439–444. o.

Salazar személyét és rendszerét Magyarországon hosszabban először Mihelics Vid méltatta, aki Portugáliában tanulmányozta az *Estado Novot* (Az új Portugália. i.m.). (Ld. erről bővebben: ifj. Bertényi Iván: Fasiszta diktatúra vagy a keresztény társadalmi tanítás megvalósítása? Salazar rendszerének magyar megítélése a második világháború előtt Mihelics Vid: Az új Portugália című könyve alapján. In: *Protestáns Szemle*, 2000. 4. szám.) Az új portugál rendszert a *Magyar Kultúra* is többször méltatta, Salazar személyére ld. pl.: Fábrián László: Salazar, Portugália megmentője (1935. II. félév, 87–91.). A korabeli magyar méltatások bibliográfiájára ld.: Frenyó Zoltán: Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. METEM, Bp. 2002. 52. o., 87. lábjegyzet.

Az *Estado Novo* Új Államot jelent, maga Salazar csendes, békés, vagy nemzeti forradalomként, a rend forradalmaként határozta meg az átalakulást, rendszerét az ész vagy az intelligencia által vezetett, az erős és becsületes törvényességen alapuló diktatúraként definiálta. A rendszer alapértékeit így foglalták össze a korban: Isten, Erény, Haza, Hagyomány, Tekintély, Család, Munka, Fegyelem.

16. Idézi Bán Éva i.m. 67. o.

Salazar rendszerének higgadsága, a korabeli kollektivista kísérletekkel szembenálló, ám autoriter és szilárd jellemzői a kor számos kiváló elméjét ragadta magával. A fentebb már idézett Jacques Bainville, a *l'Action Française* alapító tagja, francia író, novellista, történész éppen úgy a hatása alá került, mint például honfitársa, Paul Valéry, aki kora jeles irodalomprofesszora, írója, klasszicista költője volt. Valéry írta a francia előszavát annak a könyvnek, amely António Ferro Salazarral készített riportjait tartalmazza. A Belgiumban élő Maurice Maeterlinck drámaíró Salazar beszédeinek írta meg előszavát azok francia kiadásában. A beszédek magyar fordítását gróf Teleki Pál készítette el, s előszót is írt a kötethez. (A magyar változat könyvészeti adataira ld. a 18. lábjegyzetet, első kiadása 1941-ben jelent meg.)

17. Idézve u. ott 69–70. o.

18. Oliveira Salazar: Békés forradalom. Ford. Lovass Gyula, Athenaeum, Bp. 1943. 8. o.

19. Oliveira Salazar i.m. ld. *Az új portugál állam az európai fejlődésben* c. fejezetet (1934) és Bán Éva i.m. 71. o.

20. Ignaz Seipel (1876–1932) bécsi kispolgári családban született, katolikus pap (1899-ben szentelték fel), morálteológus, szociálfilozófus, szemináriumi professzor volt, 1918-ban erkölcs-filozófiát tanított Salzburg és Bécs Egyetemén. I. Károly császár gyóntatója. Az első világháború után a Keresztényszociális Párt egyik vezetője. 1922–1924 és 1926–1929 között Ausztria kancellárja, 1930-ban külügyminiszter.

A keresztény univerzalizmustól elszakadt nacionalizmus, a szocializmus, a liberalizmus volt elmélete szerint az európai civilizációt felszabdáló eszmekör. Műveiben a császárság univerzalizmus és hagyományos intézménye, a föderaliztikus, ám egységes hatalom alá tartozó állam-

berendezkedés mellett érvelt. Témánkhoz kapcsolódó művei: *Nation und Staat*. (1916), *Der Kampf um die Österreichische Verfassung*. (1930), *Der Christliche Staatsman*. (1931).

Ld. a *Magyar Kultúrában* Grüber Miklós *A katolikus állameszme prófétája*, Seipel c. írását (1934. II. félév, 21–27. o.) és uo: Dsida Elemér: Ausztria politikai eszméi. 1934. II. félév, 215–217. o. Grüber Miklós idéz Seipel-től, mi is közöljük itt két gondolatát, amelyek híven rávilágítanak felfogására: „*Ez a világbéke* (ti. a katolikus középkor Európája – B. M.) *azonban jobban volt meg alapozva, amikor összefüggéstelen egyes államok helyett a pápaság és a császárság kettős patriarchátusa alatt álló nép- és államcsalád létezett.*” illetve: „*Az osztrák császár tekintet nélkül arra, hogy II. Ferenc lemondott a római császári méltóságról, utódja a római császároknak, nem ugyan egy a dolog természete szerint folyton változó országkomplexum fölötti uralomban, hanem mint egy sohasem mulandó eszmének képviselője.*”

21. Az alsó-ausztriai szegényparaszti származású Dollfuss a papi szemináriumi évek után jogot és közgazdaságtant tanult Bécsben és Berlinben, az egyetemet 1923-ban végezte el. Ezután az alsó-ausztriai Parasztszövetség titkára volt, 1927-től az Osztrák Agrárkamarát vezette. A Keresztényszocialista Párt vezetőjeként 1930-ban az Osztrák Államvasutak elnöke is lett.

Dollfuss politikai felfogásában a radikális újkonzervativizmust, a keresztényszocializmust, az agrárius szemléletet és a Spann-i korporatív univerzalista államfelfogást fedezhetjük fel, a kancellár mélyen hívő római katolikus volt. Politikai eszméit leginkább Ignaz Seipel és az organicista államfelfogás, valamint a konzervatív forradalmi átalakulásról szóló korabeli elképzelések orientálták. Rendszerében leginkább a vidéki parasztságra, a középosztályra és a Heimwehr kereszténykorporativista szárnyára támaszkodott (a szervezetnek volt ui. fasiszta-olaszbarát és nacionalista oldala is).

Dollfuss személyére ld. még a korabeli *Magyar Kultúra* számaiban: gróf Csekonics Iván: Dollfuss. 1934. II. félév, 161–163. o.; továbbá: Sármándi Sándor: Dollfuss. Ausztria mártír-kancellárja. Szerzői kiadás, Bp. 1936.; Eva Dollfuss: Mein Vater, Hitlers erstes Opfer. 1994.

22. Ausztria belpolitikai életére és a pártok, mozgalmak labirintusára vonatkozó adatokkal gazdag tanulmányokból ld.: Szatmári Péter: Az osztrák nemzet és nemzettudat (küldetéstudat) kérdései az 1920-as-30-as években. In: *Századok*, 2000. 6. szám; Romsics Gergely: Habsburg vagy Ständestaat. A legitimitizmus politikai stratégiái a harmincas évek Ausztriájában. In: *Századvég*, 2005. 1. szám

23. Uo.

24. Idézi: Dr. Dsida Elemér: Az osztrák rendi állam fejlődése. In: *Magyar Kultúra*, 1936. II. félév, 167. o.

25. A Dollfuss-rendszer eseménytörténetére ld.: Ormos Mária i.m. 134–139., 275–279., 305–308. és 445–450. o.; Erich Zöllner: Ausztria története. Osiris Kiadó, Bp. 2000. vonatkozó részek; Szatmári Péter: Az osztrák dilemma: Engelbert Dolfuß kancellársága. In: *Valóság*, 2001. 12. szám; ld. még: Gudula Walterskirchen: Engelbert Dollfuss. Arbeitermörder oder Heldenkanzler. Wien, 2004.

26. Mihelics Vid írja idézett Portugáliáról szóló művében, hogy már az 1930-as években elterjedt volt baloldali körökben az „*ausztrófasiszta*” fogalom használata, amely úgy tűnik, ma is dívik.

Mihelics Vid egyébként Dollfuss államát sem tekintette teljes mértékben keresztény alapú hivatásrendi állammak, s Olaszországgal együtt az „*államkorporativista*” jelzőt alkalmazta rá (vagy: „*integrális korporativizmus*”), míg Németországot „*államszocialista*”-nak nevezi. Egyedül Portugália berendezkedését tartja kényszer nélküli, „*társulási korporativizmus*”-nak. In: Mihelics Vid: Az új Portugália i.m. 226. o. Mihelics Vid főképpen annak mentén különböztette meg az egyes rendszereket, hogy azok mennyiben feleltek meg tételének, azaz: a(z új) rendi társadalom nem jelent feltétlenül és automatikusan rendi államot. Ld. bővebben: Frenyó Zoltán: Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve i.m. 49., 53–54. és 57. o.

27. „*1933-tól kezdve minőségileg új szakasz kezdődött az osztrák állameszme történetében.*” – írja Romsics Gergely *Századvég*-beli idézett tanulmánya 110. oldalán.

28. Az osztrák nemzeti identitásra ld. összefoglaló jelleggel: Maruzsa Zoltán: Az osztrák nemzeti tudat változásai Ausztria jelenkori történetében. In: Majoros István (szerk.): *Öt kontinens. Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék tud. közl.* ELTE, Bp. 2004.

29. Romsics i.m. és Szatmári *Századok*-beli idézett munkája.

30. Idézi Szatmári Péter *Valóság*-beli tanulmánya 62. oldalán.

31. Gergely Jenő: Keresztényszocializmus Magyarországon. 1924–1944. Typovent, Gödöllő, 1993.
32. Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon. 1890–1950. Kossuth, Bp. 1977.
33. Gergely Jenő: Hivatásrendiség Magyarországon. 1935–1945. In: *História*, 1988. 5. szám.
- Gergely Jenő: Katolikus hivatásrendi mozgalmak Magyarországon (1935–1944). In: *Múltunk*, 1997. 3. szám.
34. Szalai Miklós: Újrendiség és korporativizmus a magyar politikai gondolkodásban (1931–1944) In: *Múltunk*, 2002. 1. szám.
35. A hazai újkonzervativizmusról ld. bővebben: Szabó Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918) Új Mandátum, Bp. 2003.
- Érdeemes megemlíteni egy kötetet – főképpen dolgozatom első részének témája miatt –, amely a kiegyezés utáni konzervatívok egy érdekes európai kapcsolatáról szól: Tóth László: Vogelsang és a magyar konzervatív politika 1867 után (Bp. 1933). Külön érdekes, hogy a kötetet tudomány-
etikai gondolatindítónk, Joó Tibor ismertette a *Magyar Könyvszemle* 1934-es évfolyamában.
36. A Horthy-kor vezető történésze, Szekfű Gyula így fogalmazta meg ezt: „*A keresztény politika (...) felszabadult a liberális-demokrata korszak állam- és parlamentimádásától. Az állam nem lehet többé öncél, a parlament nem lehet többé a nemzeti életnek középpontja (...) A liberális egyenlősítés helyett a keresztény méltányosság elvén épülne fel ez az állam, benne mindenki megtalálná munkája jutalmát, tekintet nélkül arra, hogy a másik, aki magasabbrendű munkát végez, magasabb jutalmat is fog élvezni.*” Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok. Magyar Irodalmi Társaság, Bp. 1924. 32–33. o.
- Tanulmányomnak nem célja a Horthy-kor természetrajzát adni, még kevésbé apologizáló fejtegetésekbe bocsátkozni. Mégis, úgy gondolom, meg kell említeni, hogy véleményem szerint a rendszer félig nyitottsága – vagy éppen félig zártsága: megítélés kérdése – volt az, amely a stabilitását adta, s ezért tudta oly sokáig megőrizni az ország függetlenségét és politikai befolyásmentességét. *Note bene*: az országot a ’30-as ’40-es évek fordulójára diktatúrák gyűrűje vette körül: nyugaton Hitler, északon Tiso bábállama, keleten Sztálin birodalma és Antonescu Romániája, délen a német-olasz megszállás alatt lévő Szerbia és Szlovénia, köztük az Ustasa-Horvátországgal.
- Anélkül tehát, hogy kisebb védőiratot készítenénk erről a 25 évről, le kell szögezmem, hogy ebben a kérdésben – amely a politikai identitáskeresés egyik fontos terepe és öngazoló-
(ön)előképkereső mezeje – azt az álláspontot fogadom el, amely megengedi, hogy legitimnek és a lehetőségekhez képesti valószínűleg legjobb megoldásnak tartsam a Horthy-érát, abban a korban.
37. Történetfilozófiai értelemben elfogadom Szabó Dezső véleményét a kollektív-individuális korszakok egymást követő hullámairól. Ld.: Szabó Dezső: Az individualizmus csődje i.m. 152–178. o.
38. Új társadalmi rend felé. Magyar Kultúra, Bp. 1933.; Társadalmi etika. A Jézustársasági Kollégium, Szeged, 1935.
39. *Az olasz munkaalkotmány* c. műve Budapesten jelent meg 1927-ben, *A szakszervezkedés elmélete és iránya* című a Magyar Társadalomtudományi Társaság sorozatában egy év múlva, *Az új szociális állam. Társadalompolitikai és gazdasági rendezések Európa alkotmányaiban* c. munkáját a Szent István Társulat adta ki Budapesten, 1931-ben. Ugyanebben az évben a *Rerum novarum*-ról publikált a *Magyar Szemle* kiadványsorozata keretében, ezt ugyanitt 1933-ban a *Keresztényszocializmus* c. füzet követte. 1933-ban jelent meg a Dom kiadásában egy sorozat részeként a már többször idézett *Világproblémák és katolicizmus* c. átfogó és igen értékes információkat hordozó műve. 1935-ben *A szociális kérdés és a szocializmus* címen adta ki könyvét Budapesten.
40. Mihelics Vid életére ld. bővebben Frenyó Zoltán írásait: Esmék és tények professzora. Mihelics Vid (1899–1968). In: *Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon.* (1944–1949). Szerk.: Kovács K. Zoltán és Rosdy Pál. Barankovics István Alapítvány, Bp. 1996.; Katolikum és politikum. Mihelics Vid 1945 és 1956 közötti munkássága. In: *Valóság*, 1998. 2. szám; Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve i.m.
41. A folyóiratokra vonatkozó értékes adatokat közöl: Hámosi Péter: Portugália, mint „bezzegország”: a magyar ifjúkatolikusok útkeresése és a portugál minta. In: *Valóság*, 1994. 6. szám.

42. Ld. bővebben: Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon. 1890–1950. i.m. vonatkozó részei; Gianone András: Az Actio Catholica és a politika. In: *Vigilia*, 2000. 4. szám és uő: Az Actio Catholica és a sajtó. In: *Kút*, 2003. 3–4. szám.

43. A keresztény politikai paletta átalakulására ld. Szalai Miklós tanulmányát, Gergely Jenő idézett 1977-es és 1993-as munkáinak vonatkozó részeit. A keresztény pártalakulatok és programjaik kiváló válogatását adja: Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. Szerk.: Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölskei Ferenc. 2. kiadás, ELTE – Eötvös Kiadó, Bp. 2003.

44. A témával kimerítően foglalkozik: Hámori Péter: A katolikus jobboldal eszméi: gondolatok a harmincas évek katolikus mozgalmairól és értékelésükről. In: *Valóság*, 1996. 2. szám.

45. Legyen igazság! (Előadások) I–IV. kötet, 2. kiadását 1939-ben az EMSZO gondozta; A mi utunk. Mit tett és mit akar az EMSZO? Bp. 1940.

46. Ld. bővebben Gergely Jenő idézett munkáin kívül: Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika. 1935–1946. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23. MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1998. valamint érdekes fotói és dokumentumai miatt: Tóth Imre: KALOT képeskönyv. Szerzői kiadás, Szombathely, 1989. Farkas György: A KALOT-mozgalom és népfőiskolái. Kerkai Jenő Egyháztudományi Intézet, Bp.-Érd, 2000.) Ld. még a 18. lánkjegyzet első bekezdését.

A KALOT ma is működik, ld.: www.kalot.hu.

47. Magyar Cél. Az erkölcsi forradalom programja. EMSZO-KALOT-Hivatásszervezet közös kiadása, Bp. 1939.

48. Kerkai Jenő S. J. páter életével és szervezőtevékenységével kapcsolatban ld. még: Balogh Margit: A „Kisatyá”. P. Kerkai Jenő S. J. (1904–1970). In: Az idő élén jártak i.m.; Kerkai Jenő emlékezete. Szerk.: András Imre, Bálint József, Szabó Ferenc, Kerkai Jenő Egyháztudományi Intézet, Jézus Társasága Magyar Rendtartományának kiadása, Bp. 1995.

A jezsuita Nagy Töhötöm *Jezsuiták és szabadkőművesek* c. munkája, amelyet Buenos Airesben írt 1965-ben, és amelyben kísérletet tesz a Jezsuita Rend és a szabadkőművesség – amelybe ott lépett be! – összebékítésére, értékes életrajzi részleteket, visszaemlékezéseket és kortársaira vonatkozó adatokat tartalmaz a kérdéses korra vonatkozóan.

49. Ezek mellett működött még a *KALÁSZ*, amelyik a falusi leányokat szervezte meg a KALOT-hoz hasonló szellemben; az AC-től viszonylag független *Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Szövetsége* (lapja a *Dolgozó Nő* volt) valamint a *Katolikus Ifjak Országos Egyesülete*, amely 1938 és 1944 között a *Magyar Munkásifjú* c. lapját és *Munkásifjú Könyvtárát* adott ki, köztük Varga páter és Közi-Horváth József munkáival. Ld. többek között: Balogh Margit: A KALÁSZ mozgalom krónikája. In: *Vigilia*, 1987. 6. szám.

50. Dr. Kovrig Béla népjóléti és szociális téren dolgozott sokáig – 1927-ben a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban, majd az OTI igazgatója lett –, ő dolgozta ki az 1928-as öregségi és rokkantsági nyugdíjról szóló törvényt. Állam és jogtudományi doktor, tanított a budapesti műszaki egyetemen, a kolozsvári tudományegyetemen, 1941–1942-ben a közgazdaságtudományi kar dékánja, majd rektora. A '20-as években a munkanélküliségről és a nyugdíjintézmények reformjáról írt, 1934-ben a hitlerizmusról és a fasizmusról jelent meg könyve. További, témánk szempontjából jelentős könyvei: Szociálpolitika. Bp. 1936., Korfordulón. Bp. 1940., Társadalom és társadalompolitika. Kolozsvár, 1942.

Életére és felfogására ld.: Hanák Tibor: Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében. Göncöl, Bp. 1993. 264–266. o.

A Miniszterelnökség V. osztályára ld.: Hámori Péter: Kísérlet egy „propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon: A Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története 1938–1941. In: *Századok*, 1997. 2. szám; Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Szerk.: Vigh Károly, Századvég, Bp. 2001. vonatkozó részek.

51. Varga László S. J.: Szociális reform és hivatásrendiség. Stádium, Bp. 1941. (a Nemzeti Könyvtár sorozat tagja).

Varga páter a '40-es években igencsak termékeny írónak bizonyult, a rendszeres és szerteágazó hivatásrendi kiadványok gerincét alkotó akkor megjelent művei: A munkásság a magyar közösségben. Különlényomat az Új Nemzedékből. Bp. 1942.; az AC-sorozat tagjaként, Budapesten, 1943-ban megjelent művei: A társadalmi béke alkonya; A keresztény állam; Magyarság és

kereszténység; Az emberi személyiség méltósága és jogrendje; végül: Keresztény felelősség. I–II. kötet. Korda, Bp. 1943.; Tájékozódás. Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadása, Bp. 1944.

52. Magyarországi pártprogramok 1919–1944 i.m. 442–450. o.

53. Uo. ld. a Keresztény Néppárt megalakulásának körülményeit és az újonnan alakult keresztény politikai párt deklarációját (487–489. o.).

54. Noha nem a legáttörőbb epizódja volt a hivatásrendi mozgalomnak a *Szikkán Állunk*, de minden bizonnyal lényeges kezdeményezése, minden jelentősebb támogatóját felvonultató egyik utolsó próbálkozása volt a folyóirat. Bővebb bemutatását indokolva láttam, már csak teljes ismeretlensége okán is.

55. Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon i.m. 256–257. oldal; Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Bp. 2003. 290. o.

56. Borbándi Gyula: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia. HITEL, Bp. 1992.

57. Bibó István i.m. 262. o.

58. Az I. rész 6. lábjegyzetében idézett, Dér Katalin-féle fordítás szövegéből válogattam ki a kérdéses részleteket (In: Az egyház társadalmi tanítása i.m.). Az enciklika pontos szerkezetét követve, és az egyszerűség kedvéért is, nem lábjegyzetben közlöm, hogy melyik oldalról valóak az adott részletek, hanem az enciklika eredeti, számokkal jelölt szakaszait fogom megjelölni minden idézési alkalommal.

Az enciklika első megjelenése Magyarországon: XI. Pius pápa apostoli körlevele a társadalmi rend megújításáról és az evangéliumi törvényhez alkalmazásáról. Szent István Társulat, Bp. 1931. Megjelent még: Zsigmond László (szerk.): Politikai és szociális enciklikák. II. ELTE BTK, Bp. 1970.

59. Az idézett részletben jól felismerhető a keresztény társadalmi etika két fundamentumának: a szubszidiaritásnak és a szolidaritásnak társadalmi szervezőerővé állítása. Ld. bővebben: Arno Anzenbacher: Keresztény társadalometika. Szent István Társulat, Bp. 2001. és Joseph Höffner: Keresztény társadalmi tanítás. Szent István Társulat, Bp. 2002.

„*A szubszidiaritás elve (...) hogy az egyéntől a családon, a csoporton és az intézményeken át az államig vezető hierarchikus rendben minden egyes alacsonyabb szintnek elidegeníthetetlen joga van arra, hogy a saját hatáskörébe tartozó döntéseket önállóan hozza meg; ennek megfelelően a fölülről történő beavatkozás mindaddig jogtalan, míg vitathatatlanul be nem igazolódott, hogy az adott feladatot nem lehet alacsonyabb szinten megoldani.*” – írja Molnár Tamás. In: Utópia – örök eretnokség i.m. 121. o.

60. Az enciklika ezen részletében jól felismerhető az újkonzervativizmus antiliberalis érvelése és érintkezése a romantika korának konzervatív társadalom-felfogásával, illetve a historizáló organicista társadalom-elmélettel/szemlélettel.

61. A katolikus társadalombölcselet vegytiszta összefoglalásának iskolapéldáját adja ezzel XI. Pius.

Az enciklika rendi társadalom-felfogásáról Bibó így írt: „*A korporativizmus – (korporáció – lat. – egyesület, testület szóból) azoknak a szakmai szervezeteknek, szövetségeknek, ún. korporációknak a rendszere, amelyek a különböző társadalmi rétegeket foglalkozási ágak, hivatások és szakmák szerint egyesítik. (...) XI. Pius 1931-ben kiadott Quadragesimo Anno című enciklikája értelmében a céhszerűen szervezett, kötelező jellegű, szigorú belső fegyelmet tartó hivatásrendek alkották volna az új társadalmi rend alapját; általuk remélte az egyház az osztályharc megszüntetését és a társadalmi béke megteremtését.*” Bibó István i.m. idézett lábjegyzet.

62. Az állam szerepének keresztény felfogásával vö. a 14. lábjegyzet harmadik bekezdésében idézetteket a fasiszta állam társadalomszervezéséről.

63. Varga László S. J.: Új társadalmi rend felé. Magyar Kultúra, Bp. 1933. 80. o.

64. Uo. 5. o.

65. Egy helyütt például úgy fogalmaz, hogy „*Az egész világ gazdaságot valamiképpen tervgazdasággá kellene átalakítaniok*”. Varga szerint nem a kapitalizmussal magával, hanem annak megvalósulási technikájával és az ezt legitimáló amoralitással van a baj. Másutt mégis oly gyökeres reformot sürget könyvében, hogy kételkednünk kell: a kapitalizmusból meg akar-e egyáltalán tartani valamit?

66. Varga László i. m. 22. és 21. o.

67. Uo. 58. o.

68. Például: szociális biztosítás, bérkérdés, tanoncoktatás, munkásjóléti ügyek stb.

69. Varga László i. m. 61. o.

70. Teleki Pál: Válogatott politikai írások és beszédek. Szerk. és utószó: Ablonczy Balázs, Osiris, Bp. 2000. 443–463. o., a parlamenti beszéd u. itt található *Társadalmi program és alkotmány* címen, részletekben, 464–484. o.

A továbbiakban, ha nem szükséges, nem jelzem külön lábjegyzettel az egyes adatok forrását, azok kivétel nélkül mind innen valók.

71. A modern parlamentáris tömegdemokráciáról szólva így fogalmaz: „*A nemzetet ezáltal arra neveli, hogy közönség legyen, amely a szenzációkat lesi, hallgatja vagy olvassa. Ha pedig a nemzetből közönség lesz, akkor nagy baj van.*” (uo. 445. o.).

72. Parlamenti indokló beszédében így fogalmazott: „*Alkotmányunk iratlan s azon törvények és jogszokások összessége, amelyek a nemzet véérébe mentek át, amelyekből kitörölhet valamit az idő, de egyetlen ember intézkedése, az országgyűlésnek egyetlen intézkedése, sőt egyetlen nemzedéknek a hangulata soha. Alkotmányunk élő valami, tehát fejlődik. (...) A fejlődés fontosabb pontjainál, korfordulóin az alkotmány törvényben rögzített elemein intézményes változtatást kell tenni, hogy az alkotmány lényege, élő ereje megóvassák.*” (uo. 474. o).

73. Utóbbiaknak tehát 3 szavazata lenne, mivel szavazhatna értelmiségi képviselőre, pártlistára és a megyei küldötte is. Ezen a szavazócsoporton Teleki az egyetemet és maximum a főiskolát végzetteket érti.

74. Uo. 480. o.